

ИМПЕРИИ, ГРАНИЦИ, ПОЛИТИКИ
(XIX – НАЧАЛОТО НА XX ВЕК)

EMPIRES, BORDERS, POLICIES
(NINETEENTH – EARLY TWENTIETH CENTURY)

Proceedings of an International Conference
Sofia University “St Kliment Ohridski”
27th – 28th February 2015

Edited by
Plamen Mitev, Vania Racheva

ST. KLIMENT OHRIDSKI UNIVERSITY PRESS

SOFIA • 2016

ИМПЕРИИ, ГРАНИЦИ, ПОЛИТИКИ

(XIX – НАЧАЛОТО НА XX ВЕК)

Сборник с материали от международна научна конференция
Софийски университет „Св. Климент Охридски“,
27 и 28 февруари 2015 г.

Съставителство и научна редакция
Пламен Митев и Ваня Рачева

УНИВЕРСИТЕТСКО ИЗДАТЕЛСТВО „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

СОФИЯ • 2016

Тази книга се издава по проект на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ – Университетски комплекс по хуманитаристика „Алма Матер“, програма „Регионални изследвания“, и с финансовата подкрепа на Фонд „Научни изследвания“ към Министерството на образованието и науката.

Сборникът се посвещава на 145-ата годишнина от издаването на фермана за Българската екзархия.

На корицата: Heinrich Kiepert, Ethnographische Übersicht des Europäischen Orients: Berlin, 1876.

- © 2016 Пламен Митев – съставител, научна редакция, предговор
- © 2016 Ваня Рачева – съставител, научна редакция, предговор
- © 2016 Борислав Кьосев – художник на корицата
- © 2016 Андрей Л. Шемякин, Благовест Нягулов, Ваня Рачева, Веселин Янчев, Димитър Григоров, Иван Първев, Ирина Ф. Макарова, Людмила В. Кузьмичева, Милош Ягодић, Момир Самарцић, Ненад Макуљевић, Ольга А. Дубовик, Пенчо Д. Пенчев, Пламен Митев
- © 2016 Университетско издателство „Св. Климент Охридски“

ISBN 978-954-07-4209-0

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор <i>Пламен Митев, Ваня Рачева</i>	9
Introduction <i>Plamen Mitev, Vania Racheva</i>	13
Генерал-фелдмаршал Михаил Кутузов и българите <i>Пламен Митев</i>	17
Османската империя и българският стопански национализъм през третата четвърт на XIX век <i>Пенчо Д. Пенчев</i>	43
„Българските граници“ в контекста на Кримската война <i>Пламен Митев</i>	57
Турецкие административные реформы как новый императив балканской политики России на рубеже 60 – 70-х гг. XIX в. <i>Ирина Феликсовна Макарова</i>	63
Колонизациони процеси у Европској Турској 60-тих и 70-тих година 19. века и Кнежевина Србија <i>Милош Јагодић</i>	77
Российские диаспоры Дунайского вилайета <i>Ирина Феликсовна Макарова</i>	89
Природни граници или граници на природата. Географският фактор в балканската политика на Виена и Санкт Петербург (1804 – 1878) <i>Иван Първев</i>	129
Дефинисање стратешких циљева Аустро-Угарске на Балкану у пролеће 1878. и питање територијалног проширења Србије <i>Момир Самарџић</i>	139
Политики на границата: 1877 – 1878. Един документ на Марин Дринов <i>Ваня Рачева</i>	157
„Царь Дамян“ и освобожденная граница <i>Димитр Григоров</i>	193

Добруджа като граница и границата в Добруджа (преди и след Берлинския договор, 1878 г.) <i>Благовест Нягулов</i>	197
Българската армия в политиката на Руската империя 1878 – 1886 г. <i>Веселин Янчев</i>	235
Проект турско-българско дуализма Стефана Стамболова: фикция, реалност, политическа стратегия <i>Олга Анатольевна Дубовик</i>	267
Внутренни граници Османской империи и предпосылки модернизации в Болгарии и Сербии (последняя треть XIX – начало XX в.) <i>Андрей Леонидович Шемякин</i>	287
Успоставяне граница и промена визуелне културе на Балкану у XIX веку <i>Ненад Макуљевић</i>	299
Проблема стабилизации межбалканских отношений в российской имперской политике в первом десятилетии XX века <i>Людмила Васильевна Кузьмичева</i>	309
Университетская болгаристика в России: традиции и проблемы современности <i>Олга Анатольевна Дубовик</i>	323
За авторите	339
The Authors	341

CONTENTS

Introduction	
<i>Plamen Mitev, Vania Racheva</i>	9
Field Marshal General Mikhail Kutuzov and the Bulgarians	
<i>Plamen Mitev</i>	17
Ottoman Empire and the Bulgarian Economic Nationalism During the Third Quarter of the 19th Century	
<i>Pencho D. Penchev</i>	43
„Bulgarian Borders“ in the Context of the Crimean War	
<i>Plamen Mitev</i>	57
Turkish Administrative Reforms as a New Imperative for the Balkan Policy of Russia in the Late 1860s and Early 1870s	
<i>Irina F. Makarova</i>	63
Colonization Processes in the European Part of the Ottoman Empire during 1860s – 1870s and Principality of Serbia	
<i>Miloš Jagodić</i>	77
Russian Diasporas in the Danube Vilayet	
<i>Irina F. Makarova</i>	89
Natural Borders or Borders of Nature. Geography as a Factor in the Balkan Policy of Vienna and St Petersburg (1804 – 1878)	
<i>Ivan Parvev</i>	129
Defining the Strategic Objectives of Austria-Hungary in the Balkans in the Spring of 1878 and the Territorial Expansion of Serbia	
<i>Momir Samardžić</i>	139
Border Policies: 1877 – 1878. A Marin Drinov’s Record	
<i>Vania Racheva</i>	157
„Tsar Damian“ and the Liberated Border	
<i>Dimitar Grigorov</i>	193
Dobrudja as a Border and the Border in Dobrudja (Before and After the Treaty of Berlin, 1878)	
<i>Blagovest Njagulov</i>	197

The Bulgarian Army in the Policy of the Russian Empire 1878 – 1886 <i>Veselin Yanchev</i>	235
Stefan Stambolov's Project of Turkish-Bulgarian Dualism: Figment, Reality, Political Strategy <i>Olga A. Dubovik</i>	267
The Ottoman Empire Internal Borders and Prerequisites for the Modernization in Bulgaria and Serbia (Last Third of the 19th to Early 20th Century) <i>Andrey L. Shemyakin</i>	287
Establishing Boundaries and Changes in the Visual Culture on the Balkans in the 19th Century <i>Nenad Makulević</i>	299
The Problem of Stabilization of Inter-Balkan Relations in the Russian Imperial Policy in the First Decade of the 20th Century <i>Lyudmila V. Kuzmicheva</i>	309
Bulgarian Studies in Russia: Traditions and Issues <i>Olga A. Dubovik</i>	323
The Authors	341

ПОЛИТИКИ НА ГРАНИЦАТА: 1877 – 1878.

ЕДИН ДОКУМЕНТ НА МАРИН ДРИНОВ*

Ваня Рачева

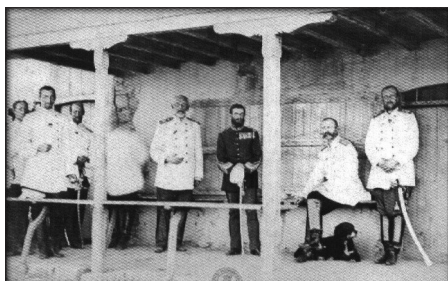
„Историк сте, та знайте що значи
улавянето на момента в политиката [...]“¹

На 6 август 1877 г. генерал-лейтенантът от Главния щаб на руската армия Георги Иванович Бобриков (1840 – 1924) пристига от Търново в Свищов, изпълнявайки специално поръчение до Великия княз главнокомандващия Николай Николаевич Романов старши (1831 – 1891). Тук обаче той получава силен пристъп на „дунавска“ треска и остава в града близо две седмици, като отсяда в една „паянтова къща“, където съдбата го среща с българина, преподавател в Харковския университет и „почтен добряк“, Марин Дринов (1838 – 1906)². В качеството си на негов

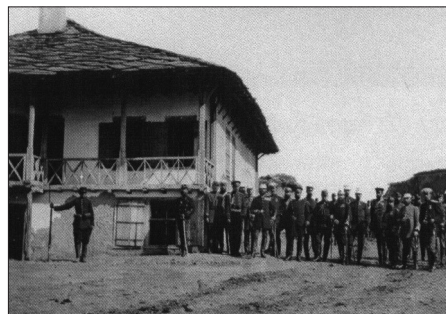
* Този текст е в памет на проф. Мирослав Йованович (1962 – 2014).

1 Из писмо на Димитър Хр. Ризов (1860/1862 – 1918) до Марин Дринов от 23 ноември 1890 г. Вж. **Симеонова**, Р. Кореспонденцията между проф. Марин Дринов и Димитър Ризов във връзка с проектираното издаване на „Македонски календар“, съхранявана в Български исторически архив на Народната библиотека „Кирил и Методий“. – В: Марин Дринов. Материали от българо-съветската научна конференция „150 години от рождението на Марин Дринов“ и „110 години Народна библиотека „Кирил и Методий“, ноември 1989. Състав. М. Велева и Е. Харбова. София: НБКМ, 1989, с. 206.

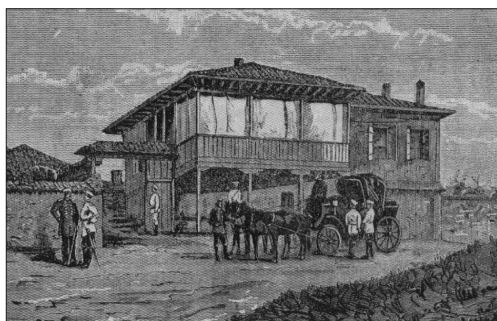
2 Университетът в Харков е един от четирите, в които по Университетския устав от 1835 г. е открита Катедра по история и литература на славянски наречия. За Университета и Харковската славистична школа вж.: **Страшноук**, С. Ю. Марин Дринов и формиране харьковской школы исторической болгаристики. – В: Марин Дринов. Материали от българо-съветската научна конференция „150 години от рождението на Марин Дринов“ и „110 години Народна библиотека „Кирил и Методий“, ноември 1989. Състав. М. Велева и Е. Харбова. София: НБКМ, 1989, 79–96; **Березюк**, Н. М., И. Г. **Левченко**, Р. П. **Чигринова**. Библиотека Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина за 200 лет (1805 – 2005). Харьков: Изд. „А. Н. Тимченко“, 2006. Катедрата по славянска филология в Харков е овакантена през 1869 г., а Марин Дринов получава предложение през 1871 г. да се подготви за научна кариера там, като от следващата година става стипендиант на Университета. Дисертация защитава през 1873 г. в Московския университет и от август същата година е доцент в Харковския университет. На 23 март 1876 г. защитава докторска дисертация и през септември е утвърден за екстраординарен професор. Марин Дринов има чин действителен статски съветник. Повече у: **Горина**, Л. Марин Дринов. Историк и обществен деец. Прев. от руски В. Бъчварова. [2 изд.] София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2006, с. 42, 44, 47–49, 52, 68–69; **Горина**, Л. Марин Дринов в Харьковском университете (1873 – 1906). – В: Юбилеен сборник в чест на академик Димитър Косев. Отг. ред. М. Исусов. София: Изд. на БАН, 1985, 122–134; **Паскалева**, В. Принос към биографията на М. Дринов. – В: Изследвания в чест на М. С. Дринов. Под ред. на А. Бурмов и др. София: Изд. на БАН, 1960, с. 23, 44; **Виноградов**, А. С. Нови документи за научната дейност на М. С. Дринов. – Известия на държавните архиви (ИДА), 1961, т. 5, с.

Император Александър II, княз Николай Николаевич и княз Карол I с шабни офицери. Октомври 1877, с. Горна Студена, Свищовско

Главната квартира на император Александър II в с. Пордим, Плевенско, 1877.

Главната квартира на император Александър II в с. Горна Студена, 1877

Източник: Батак, Априлското въстание и Освободителната война. Изложба, посветена на 135 години от Освобождението на България. [Каталог]. София: Форум България – Русия, б.г.

„хазайн“ и „болногледач“ Дринов се грижи като „истински самарянин“ за Бобриков. Двамата се вълнуват от „прелома на военните събития след неподкрепения поход на ген Гурко отвъд Балкана“ и причините за „закучването на войната“³,

168, док. 6, с. 168–169, док. 8. За значението – символно и кариерно, на чиновите и ордените в руската история през XIX в. вж. Шепелёв, Л. Е. Титулы, мундиры, ордена в Российской империи. Ленинград: Изд. Наука, 1991.

3 Тези събития са разказани в мемоарния текст на генерала: **Бобриков, Г. И.** Въ Сербии. Изъ воспоминаний о войне 1877 – 1878 гг. Санкт Петербург, 1891, 3–5, 13–16.

обсъждайки загубената руска инициатива в хода на бойните действия⁴. В навечерието на третата атака на Плевен (военните действия започват на 26 август, но поредната неуспешна атака е на 30 срещу 31 август 1877 г.) Бобриков е извикан с телеграма на главнокомандващия в Главната квартира, за да получи инструкции за военна мисия в Сърбия. Поради това двамата с Дринов пристигат от Свищов в с. Горна Студена на 21 август. И Бобриков, и Дринов, почти връстници, са свързани с Гражданската канцелария на княз Владимир Черкасски (1824 – 1878). Последният по това време, заедно с Главния щаб, Главната квартира на главнокомандващия и Императорската квартира, също се намира в Горна Студена⁵. Тримата скоро, в самия край на 1877 г., ще се окажат пряко или косвено, макар и в различна степен и с трудно съпоставим принос, ангажирани с визии за бъдещото очертаване на българо-сръбската граница, която тема е в основата на този текст.

На пръв прочит най-пряко с прокарането на българо-сръбската граница в навечерието на Санстефанския мир (19 февруари 1878 г.) ще е ангажиран ген. Бобриков, като член на демаркационната руско-турско-сръбска комисия⁶. Той по-скоро ще е склонен да признае сръбските (включително и поради личната си роля в събитията), отколкото българските жертви и териториални претенции във войната. Позицията му е публично декларирана на фона на политическата конюнктура от края на XIX в. в цитираната тук негова мемоарна книга. Но през август 1877 г. завършилият Военната академия на Главния щаб Георги Иванович е предвиден по настояване лично на главнокомандващия да заеме поста на Пловдивски губернатор при гражданските власти. С мисълта за предстоящото назначе-

4 Датите в студията са по стар стил. Промените в първоначалния руски план за войната настъпват след някои тактически грешки и недобра преценка на генерал-лейтенант Николай П. Криденер (1811 – 1891), които позволяват на Осман паша (1832 – 1900), напускайки Видинската крепост, за шест денонощия ускорен марш да измине почти безпроблемно 200-километровото разстояние до Плевен и да се укрепи там. Междувременно изолираният и малочислен Преден отряд на ген. Йосиф В. Гурко (1828 – 1901) навлиза в Южна България, но е принуден да се върне към проходите на Стара планина. На 16 юли 1877 г. той донася от Казанлък, че „нашето отстъпление ще бъде съпроводено с поголовно избиване на цялото българско население на Стара Загора и Казанлък и всички села по долината на Тунджа“. Последвалите руски неуспехи при Плевен се задълбочават до голяма степен и поради неясноти в подписаните конвенции между Русия и Румъния, в които не е прецизирано конкретното участие на румънските войски в операциите след минаването на руската армия отвъд Дунав. Повече за тези събития вж.: **Овсяный**, Н. Р. Русское управление в Болгарии в 1877 – 1878 – 1879 гг. [Т]. I. Заведывавший гражданскими делами при Главнокомандовавшем Действующий армии д.с.с. князь В. А. Черкасский. Издание Военно-Исторической Комиссии Главного штаба. Санкт Петербург, 1906, 54–56; **Кресновский**, А. А. История русской армии. Москва: Военное издательство, 1999, 333–373 [Първото многократно издание е от 1933 – 1938 г.]; **Велики**, К. Румъния и българското революционно движение за национално освобождение (1850 – 1878). Пр. от рум. М. Иванова. София: Изд. на ОФ, 1982, с. 224; **Георгиев**, Г. Освободителната война 1877 – 1878. Енциклопедичен справочник. София: ДИ „Д-р Петър Берон“, 1986, 16–19; **Барболов**, Г. Руско-турската Освободителна война и Румъния 1877 – 1878. София: Народна просвета, 1987, 99–100, 109, 113, 122.

5 **Овсяный**, Н. Р. Русское управление в Болгарии..., с. 70.

6 В началото на февруари 1878 г. Бобриков получава копие от акта, с който е назначен за член на комисията, която ще очертава сръбско-турската демаркационна линия. Тя ще се събере впоследствие във Врания. В състава ѝ са включени също и офицери от турска, и от сръбска страна. Българите от региона не са представени, тъй като формално те не са воюваща страна и не са субект на подписаното в Казанлък и оказало се нетрайно примирие от 19 януари. Подробности вж. у **Бобриков**, Г. И. Въ Сербии..., 162–167.

ние в Южна България Бобриков дори разговаря лично с княз Черкаски, преди да замине първоначално в Букурещ, а след това и в Сърбия, за да договори и практически да координира и ръководи очертаващото се като наложително за руското командване след „Плевенската неудача“ сръбско включване във войната⁷. Основание ген. Г. И. Бобриков да бъде гласен като един от губернаторите на освобождаваните български територии са не само десетте години близко сътрудничество с генерал-адютант Николай Николаевич Обручев (1830 – 1904), но и подробните му познания за българите, придобити в няколкото разузнавателни мисии в нашите земи, осъществявани през 1868, 1873 и 1876 година⁸. А доказателство за успешно реализираната военна мисия в Сърбия и оценка на качествата му на военен и на дипломат е зачисляването му впоследствие към екипа на граф Пьотър Андреевич Шувалов (1827 – 1889) по време на преговорите на Берлинския конгрес (1 юни –

7 С посредничеството и на ген. Бобриков ще бъде постигнато споразумение, съгласно което Сърбия получава половин милион златни рубли за мобилизация на армията си. Във връзка с планираното след падането на Плевен рисковано зимно напредване на Западния отряд на ген. Гурко през Балкана и с цел подпомагане на неговите действия, сръбските сили ще бъдат насочени в две направления. Първото е през прохода Кадьбоаз и връх Свети Никола към градовете Кула, Белоградчик, Берковица и Враца и цели да се блокира турската армия в западните български земи. Второто направление трябва да подпомогне действията по превземане на София и е по посока селищата Бяла паланка, Пирот и Драгоман към Сливница. Сръбският княз Милан Обренович (1854 – 1901) обявява война на Портата на първи декември, но бойните действия започват на трети. На следващия ден началник-щабът на Действащата армия ген. Артур А. Непокойчицки (1813 – 1881) ще изпрати телеграма да се отпуснат от полевата хазна, съгласно императорското решение за финансиране на сръбското правителство за издръжка на войските му извън границите на Княжеството, по 150 рубли на ден за всеки хиляда души. Привеждането на сумата трябва да започне две седмици след минаването на турската граница и да се осъществява само ако числото на войските е не по-малко от 25 хиляди души. Вж.: **Бобриков**, Г. И. Във Сербии..., 14–19, 64–72, 111 и др.; **Овсяный**, Н. Р. Русское управление в Болгарии..., с. 54; Освобождение Болгарии от турецкого ига. Документы в трех томах. Под ред. С. А. **Никитина** и др. Т. 2. Борьба за национальное освобождение Болгарии во время Русско-турецкой войны 1877 – 1878 гг. Москва: Изд. АН СССР, 1964, с. 356, док. 319, с. 361, док. 327; **Стојанџевић**, Вл. Други српско-турски рат за ослобођење српског народа у Турској 1877 – 1878. – В: Други Српско-турски рат 1877 – 1878. и ослобођење југоисточне Србије. Поводом 120-годишњице. Зборник радова са научног скупа, 17 – 18.11.1997. Уредник Вл. **Стојанџевић**. Београд: САНУ, 2001, с. 3; **Екмечић**, М. Дипломатски припреме рата Србије против Турске 1877 – 1878. – В: Други Српско-турски рат 1877 – 1878. и ослобођење југоисточне Србије. Поводом 120-годишњице. Зборник радова са научног скупа, 17 – 18.11.1997. Уредник Вл. **Стојанџевић**. Београд: САНУ, 2001, с. 37; **Скоко**, С. Садејство српске и руске војске у рату против Турске 1877 – 1878. – В: Други Српско-турски рат 1877 – 1878. и ослобођење југоисточне Србије. Поводом 120-годишњице. Зборник радова са научног скупа, 17 – 18.11.1997. Уредник Вл. **Стојанџевић**. Београд: САНУ, 2001, с. 58, 64. За поетите от Русия финансови условия по военното участие на румънската армия и ангажираността и на Евлоги Георгиев (1819 – 1897) с някои от финансовите операции виж подробности у **Барболов**, Г. Руско-турската Освободителна война и Румъния..., с. 63, 70–71, 81.

8 **Бобриков**, Г. И. Във Сербии..., 4–5; **Улуян**, А. Болгарский народ и Русско-турецкая война 1877–1878. Москва: Наука, 1971, 29–41; **Вълков**, Г. Бележити руски учители на българското войнство. – В: Освобождението на България и руската общественост. Летопис на дружбата. Т. 6. Отг. ред. В. **Хаджиниколов**. София: Изд. на ОФ, 1977, с. 96; **Гоков**, О. А. Офицери российского Генерального штаба в русско-турецкой войне 1877 – 1878 гг. на Балканском полуострове. – В: Дриновски сборник. Т. I. Гл. ред. С. Ю. **Страшнюк**. София / Харьков: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2007, 114–115, 122; **Гоков**, О. А. Российская военная разведка в Болгарии (1856 – 1878). – В: Дриновски сборник. Т. I. Гл. ред. С. Ю. **Страшнюк**. София / Харьков: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2007, 152–160.

1 юли 1878 г.). През 1880 г. ген. Бобриков ще участва и в регулирането на границата между Гръцкото кралство и Османската империя⁹.

Ясно отношение към сръбското участие във войната и най-вече към очертаващото се като проблематично прокарване на българо-сръбската граница в навечерието на подписването на прелиминарния мир с Османската империя заявява и ръководителят на Гражданската канцелария княз Владимир Черкасски. Това той прави в свои записки, две от които ще бъдат коментирани по-долу в текста.

Автор на още една визия за българо-сръбската граница и на документа¹⁰, който се публикува тук, е Марин Дринов. Става дума за собственоръчно подписана записка за българо-сръбската граница, която носи датата 20 декември 1877 г. Тя е поръчана от княз Вл. Черкасски по повод руското и сръбското зимно напредване към София вследствие обрата във войната и предстоящото скорошно сключване на примирие¹¹. Запазена е в две версии – чернова и белова. Записката няма собствено заглавие. Писана е на руски език в с. Бохот, където по това време се намира Дринов и Канцеларията на Черкасски в очакване развързката от действията на отряда на ген. Йосиф Гурко по посока София. При успешно реализиране на руския план в тази част на фронта, Дринов трябва да заеме поста на заместник-губернатор на София¹².

9 Ген. Бобриков е известен и като военен писател. След революцията от 1917 г. в Русия той емигрира в Швейцария, където умира на 84 години. Повече вж.: Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона <<http://gatchina3000.ru/brockhaus-and-efron-encyclopedic-dictionary/013/13072.htm>> 2 септември 2008; Всероссийское генеалогическое древо <<http://www.vgd.ru/V/bobrnsky.htm>> 2 септември 2008.

10 Български исторически архив при Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ (БИА – НБКМ), ф. 111 (Марин Дринов), а.е. 22, л. 112–118 (чернова), л. 119–123 (белова).

11 Ген. Й. Гурко влиза в София на 23 декември 1877 г., примирието е подписано на 19 януари 1878 г. от главнокомандващия Николай Николаевич и турските дипломати Намък паша (1804 – 1892) и Сервер паша (1821 – 1886). **Недев, Н.** Освобождението на София. София, б.г. [1938?], 19–30; **Георгиев, Г.** Освободителната война..., 28–35. За съдействието при уточняване на някои биографични детайли за турските представители благодаря на османистката Мария Кипровска.

12 В дейността на Гражданската канцелария на княз Черкасски отвъд Дунав Марин Дринов се включва в началото на юли 1877 г., след като месец преди това се е оженил. Подпомага работата на Канцеларията, като събира информация за устройството, законите, „гражданския бит“ и етническия състав на освобождаваните райони, подготвя статистически и други сведения, издирва и посочва подходящи българи, които да бъдат назначени в местните съвети. Често е ангажиран с оценка на книжовни и други исторически паметници, много от които са изпратени в Русия. Орханийският санджак, преименуван впоследствие на Софийски, е образуван на 12 декември 1877 г. Марин Дринов, като „един от многото свършено просветени българи“ и при това „свършено предан на интересите на Русия“, е назначен на поста вице-губернатор на бъдещата столица от декември 1877 до май 1878 г. Вж.: **Дринов, М.** Записка за деятелността на привременното руско управление в България. – В: Съчинения на Марин С. Дринов. Т. III. Публицистични статии. Служебни записки, наредби и разпоредби. Критики, оценки и отзиви. София, 1915, 141–161; **Тодоров, А.** Обществената дейност на професора Марин Дринов в свързка и с дейността на Българското книжовно дружество. – В: Сборници за юбилея на професора Марин С. Дринов. 1869 – 1899. София, 1900, с. 31; Сборник материалов по гражданскому управлению и окупации в Болгарии в 1877 – 1878 – 1879 гг. Под ред. ген.-майора Н. Р. **Овсяного**. Вып. I. Санкт Петербург, 1903, с. 134–135, док. 24; **Овсяный, Н. Р.** Русское управление в Болгарии..., с. 50; **Тодоров, Г.** Обществено-политическата дейност на проф. Марин Дринов по време на освобождението на България от турско иго. – В: Изследвания в чест на М. С. Дринов. Под ред. на А. **Бурмов** и др. София: Изд. на БАН, 1960, с. 54; **Стойчев, А.** Документи на Централния държавен исторически архив за дейността на проф. М. Дринов в България по време на руско-турската освободителна война и Временното руско управление. – В: Марин Дринов. Материали от българо-съветската научна конференция „150 години от рождението на Марин Дринов“ и „110 години Народна библиотека „Кирил и Методий“, ноември

Интересно е да се спомене, че този документ е коментиран за първи път (и най-подробно досега) в кратко съобщение, подписано с инициали: „С. П.“ и публикувано в списание „Отечество“ под заглавие „Марин Дринов и Западните краища на България“ в книжка седемнадесета от 1915 г. В съобщението документът е бегло преразказан¹³. Прави впечатление, че при подготовянето на първото издание на събраните му съчинения, осъществено от проф. Васил Златарски (както и в покъсните издания от началото на 70-те години на ХХ в.), а също и след обработването на архива на Дринов в Националната библиотека в София, тази записка не е сред публикуваните текстове¹⁴. Документът е споменат с по едно изречение в изследванията на такива познавачи на биографията на Марин Дринов, каквито са Горан Тодоров (1925 – 1988) и Людмила Горина (р. 1933)¹⁵.

За да се разбере по-добре контекстът, в който е писана записката, е удачно бегло да се шрихира сръбското участие във войната. След прокламацията на княз Милан Обренович (1868 – 1889, от 1882 крал) от 1 декември 1877 г., с която Княжеството влиза във войната, сръбските отряди се насочват към градовете При-

1989. Състав. М. Велева и Е. Харбова. София: НБКМ, 1989, с. 209, 211, 217; **Биярска-Стефанова**, Д. Из документалното наследство на проф. Марин Дринов. – В: Дриновски сборник. Т. II. Гл. ред. С. Ю. **Страшноук**. София / Харков: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2008, с. 309, док. 1 – Марин Дринов до Христо Стоянов, с. Бохот, 12 декември 1877 г.

13 **С. П.** Марин Дринов и Западните краища на България. – Отечество, г. II, 19 декември 1915, кн. 17, с. 12.

14 Който иска да използва изследванията на Марин Дринов чрез публикациите им в трите тома, издадени от проф. Васил Златарски (1866 – 1935) в периода 1909 – 1915 г., трябва да отчете факта, че там те са печатани като към автентичния текст са добавяни късни бележки от авторските екземпляри, съхранени в архива на проф. Дринов, вж.: [**Златарски**, В. Н.]. Предговор. – В: Съчинения на Марин С. Дринов. Т. II. Трудове по българска църковна история. Трудове по езикознание, литературна история, етнография и народни умотворения. София, 1911, V–VI; [**Златарски**, В. Н.]. Предговор. – В: Съчинения на Марин С. Дринов. Т. III. Публицистични статии. Служебни записки, наредби и разпоредби. Критики, оценки и отзиви. София, 1915, V–VIII. Този метод (без задължителното за академично публикуване указание на неавтентичните за текста пасажии) е запазен и в изданието на съчиненията на Дринов, осъществено през 1971 г., вж.: **Дринов**, М. Избрани съчинения в два тома. Т. I. Трудове по българска и славянска история. Под ред. на Ив. **Дуйчев**. София: Наука и изкуство, 1971; **Дринов**, М. Избрани съчинения в два тома. Т. II. Под ред. на Ив. **Дуйчев**. София: Наука и изкуство, 1971. За архива на Дринов изобщо и за тази част от него, постъпила в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, вж.: **Тилева**, В., **З. Нонева**. Архивът на Марин Дринов. – В: Марин Дринов. Материали от българо-съветската научна конференция „150 години от рождението на Марин Дринов“ и „110 години Народна библиотека „Кирил и Методий“, ноември 1989. Състав. М. **Велева** и Е. **Харбова**. София: НБКМ, 1989, с. 144; **Миладинова**, Е. Отношенията на Марин Дринов и Васил Златарски и Иван Шишманов. (Според документални материали в Научния архив на БАН и Български исторически архив при НБКМ). – В: Марин Дринов. Материали от българо-съветската научна конференция „150 години от рождението на Марин Дринов“ и „110 години Народна библиотека „Кирил и Методий“, ноември 1989. Състав. М. **Велева** и Е. **Харбова**. София: НБКМ, 1989, с. 160, бел. 1.

15 **Тодоров**, Г. Обществено-политическата дейност на проф. Марин Дринов..., с. 54; **Горина**, Л. Марин Дринов..., с. 112; **Горина**, Л. Марин Дринов и Петър Алабин – сътрудничество. – В: Сборник по случай 170-годишнината от рождението на проф. Марин Дринов. Под ред. на Ил. **Тодев** и др. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2009, с. 30. Документът не е използван в тематични изследвания като: **Стойчев**, А. Документи на Централния държавен исторически архив...; **Венев**, К. Намеса на Сърбия в Освободителната война през 1877 – 1878 г. и Шопското въстание. – Военноисторически сборник, 1980, кн. 2, 159–168; **Венев**, К. Към въпроса за Шопското въстание (декември 1877 – януари 1878 г.). Из архива на Марин Дринов. – ИДА, 1981, т. 41, 89–93. Записката не е ползвана и в съдържашата оборими твърдения статия на **Дерменджиев**, А. Геополитически аспекти във възгледите на Марин Дринов. – В: Дриновски сборник. Т. II. Гл. ред. С. Ю. **Страшноук**. София / Харков: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2008, 262–264.

Окупационното правителство начело с княз А. М. Дондуков-Корсаков, 1878 – 1879 г.

Източник: Съчинения на Марин С. Дринов. Т. III. Публицистични статии.

Служебни записки, наредби и разпоредби. Критики, оценки и отзиви. София, 1915

щина, Лесковац и Враня. Превземането на важни селища, като Лесковац и Куршумлия, върви успоредно с прокарането и на телеграфна мрежа, която е осигурена в района до средата на месеца. Още на 7 декември е овладян проходът Свети Никола в Западна Стара планина, което отваря пътя на сръбската армия към гр. Кула. Другото стратегически важно за сърбите (и за руското командване) направление, е към гр. Ниш и усилията за неговата блокада са активизирани, особено след падането на Бяла паланка. В средата на месеца, на шестнадесети, е превзет Пирот и окончателно е блокиран Ниш. По това време ген. Гурко в унисон с инструкциите на руската Главна квартира иска сърбите да съгласуват действията си с неговите към Софийското поле и да се насочат към Сливница. Два дни след освобождаването на София (23 декември), княз Милан праща свои войски към Трън и Враня (те ще влязат в последния град на 19 януари 1878 г., в деня на сключване на прими-

рието). По Коледа на 1877 г. сърбите започват преговори с командващия турския гарнизон в Ниш. Постигнатите условия за капитулация на гарнизона са изгодни и включват гаранция за свободно излизане от крепостта, а на населението се гарантира безопасност, запазване на личното имущество и съдействие при желание за изселване. По мемоарното свидетелство на ген. Бобриков документът за турската капитулация на Ниш е съставен още на 7 декември, но е подписан на 28 срещу 29 декември. Под претекст да се гарантира спокойствието в града е прибрано оръжието на населението (мюсюлманско и християнско), но сръбският княз в знак на уважение към войнската храброст на гарнизона, оставя на турските офицери и на лицата от гражданското ведомство личното оръжие¹⁶. На този фон да се върнем към документа на Дринов.

В записката от 20 декември (тук „Приложение 1“, където се публикува беловатата на документа) Марин Дринов изтъква, че текстът е писан на базата на собствените му продължителни проучвания върху българо-сръбските отношения, но прави уговорката, че към датата на съставянето не разполага с източниците, въз основа на които са формирани заключенията му. Сред източниците му са данни, лично събирани при неговите посещения в българските земи¹⁷, църковна статистика и други публикувани материали. Затова си запазва правото при първа възможност да ги сравни и да предложи допълнителна записка с по-ясна мотивация и още доводи, а тук изказва „само най-общи съображения“. Авторът е убеден, че „най-удобното и най-справедливото политическо разграничение между сърбите и българите е *политическата* (курсив тук и по-долу от мен, В. Р.) граница“, т.е. очертана по политически съображения. Според него държавната межда трябва да започва от „днешната източна граница на сръбското княжество от устието на река Тимок до градчето Суповац, по-нататък река Българска Морава, приблизително до северната граница на Врански окръг, след това линия, прокарана от това място до [планината] Карадаг и накрая Карадаг с горната част на [планината] Шардаг“¹⁸.

16 **Бобриков**, Г. И. Във Сърбии..., 124–139; **Георгиев**, Г. Освободителната война..., **Скоко**, С. Садејство српске и руске војске..., Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877 – 1878. године. (Оперативно одељење врховне команде). Београд, 1879, 56–74.

17 Марин Дринов заминава за Русия през 1858 г., когато е на 20 години. Родното си Панагюрище посещава отново едва през лятото на 1871 г. В края на 1873 г. той подава молба за пътуване зад граница за срок от половин година и получава одобрение за научна командировка през 1874 г. Тя се отлага до началото на следващата, 1875 г. През пролетта обаче Дринов е зает в Москва с довършването на дисертацията си, затова пътуването се реализира едва в началото на август 1875 г., когато престоява един месец в Панагюрище, посещава също Пловдив и Цариград, след което от началото на ноември заминава за Прага. Повече у: **Горина**, Л. Марин Дринов..., с. 43, 45, 47; **Виноградов**, А. С. Нови документи..., с. 161; Диалог от букви. Кореспонденцията между М. Дринов, Гр. Начович, В. Д. Стоянов, В. Друмев и Т. Пеев (1868 – 1875). Състав. К. **Божанова**. [Т. 1]. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2002, 297–298; **Соленкова**, Л. Априлското въстание в кореспонденцията на Марин Дринов: „Повест славна за моите панагюрци“. – В: Дриновски сборник. Т. VI. Гл. ред. С. Ю. **Страшнюк**. София / Харков: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2013, с. 318–319, док. 31 Марин Дринов до Найден Геров, 2/14 юли 1876 г. Към днешна дата родната къща на проф. Дринов в Панагюрище е общинска собственост и макар да не е със статут на музей, в нея е подредена експозиция и тя е отворена за посетители.

18 БИА – НБКМ, ф. 111, а.е. 22, л. 119. Това изречение е единственият пасаж от документа, цитиран в изследването на Горан Тодоров, вж. **Тодоров**, Г. Обществено-политическата дейност..., с. 54.

Дринов обаче изтъква, че „политическата граница“ не трябва да се определя на основата на историческото право, а на основата на етнографските дадености в настоящия момент. Предлага да се остави „настрана историята“, защото ако по нея се устройват бъдещите политически отношения между българи и сърби, „то лесно може да се озовем в такъв лабиринт“, от който „никаква нишка [на Ариадна]“ не би ни помогнала да излезем. За да мотивира очакваните български възражения срещу сръбските претенции, той се спира главно на етнографски мотиви. Но използва и лингвистични доводи, впечатления на чужди пътешественици, твърдения за българско национално самосъзнание, както и доводи, свързани с географското положение на някои области и селища. Въпреки това, професорът съзнава, че прокарването на „политическа граница“, съответстваща на „етнографската граница“, разбрана така, че да дава „на сърбите сръбските окръзи“ и „на българите българските окръзи“, е невъзможно и затова е достатъчно, твърди той, да хвърлим един поглед на картата. Тези „неудобства и трудности“, пише Дринов, могат „по удовлетворителен начин да се отстранят единствено с взаимни отстъпки между сърбите и българите“¹⁹.

Когато се коментира отношението на Великите сили към „наследството“ на Османската империя, въпросите за политическото чертане на граници през XIX в. в Европа и в Кавказ, и особено на Балканите, специално по време на Източната криза (1875 – 1878), заслужават отделно изследване. В този текст е уместно само отклонение, свързано с използването в услуга на политиката на проходящите тогава като академични науки история, етнография, лингвистика и картография. Едва ли има сериозен изследовател, който да се съмнява, че проблемът за предстоящото детайлно очертаване на политическите граници между балканските народи не е сред основните пред руското политическо и военно ръководство в навечерието на руско-турската война от 1877 – 1878 г.²⁰ Интересно руско виждане

19 В черновата на документа по повод евентуалните български и сръбски възражения има следното изречение, отпаднало от окончателния вариант на текста: „Тези възражения не са такива, че да не могат да се примирят, особено, когато арбитър се явява Русия“. БИА – НБКМ, ф. 111, а.е. 22, л. 114 гръб.

20 **Първев**, И. Предложение и контрапредложение. Един австро-унгарски проект за ревизия на Санстефанския мирен договор от 1878 г. – В: Учител на учителите. Юбилеен сборник в чест на проф. Йордан Шопов. Състав. М. **Радева**. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2006, с. 109. Княз Владимир Черкаски е един от малкото, които (и поради естеството на предстоящата му дейност на Балканите) сериозно се замислят върху бъдещите граници след назначението си като ръководител на Гражданската канцелария в средата на ноември 1876 г. Докато още е в Петербург, той се свързва с Външното, Военното и Вътрешното министерство, за да събира сведения за българските земи и скоро, по твърдение на своя доверен помощник генерал-лейтенант Дмитрий Гаврилович Анучин (1833 – 1900), Черкаски констатира, че дори „най-добрата карта на тази страна [т.е. на България]“ е с чужд произход. Във Виена била напечатана със фотолитографическа техника и на руски език „Карта на Дунавска България, Балкана и юго-източна Сърбия“, съставена *на око* от Феликс Каниц (1829 – 1904), пише по този повод Анучин. „Във военнаучния комитет на Главния щаб – продължава той, – я допълнили с етнографски сведения, като на самата карта обозначили с цветове местата, заети от различните народности“. Така допълнената карта на Каниц, твърди ген. Анучин, „прослужила отлична служба“ не само на назначените в гражданското управление, но и на войската, независимо че имала много топографски грешки. **Овсяный**, Н. Р. Русское управление в Болгарии..., 23–24; **Йосифова**, П. Княз Владимир Черкаски и формирането на новобългарската държавност. – В: Създаване и развитие на модерни институции в българското възрожденско общество. Научен ред. П. **Митев**. Пор. Исторически студии № 1. София: Кооперация ИФ – 94 / УИ „Св. Климент Охридски“, 1996, с. 104. Любопитно сведение за популяр-

по въпроса е формулирано в записка на Министерството на външните работи по повод Берлинската среща на тримата императори от май 1876 г. Там се казва, че „ако Турция отклони препоръката“ на Великите сили „за автономия на народите“, „въстаналите вземат връх благодарение на своята енергия (коментарът е безличен, но по това време има или са потушени въстания в Херцеговина, Босна и България, а очакваната сръбско-турска война ще започне през юни – б.м., В. Р.), а Портата падне под тежестта на своите собствени грешки, тогава е необходимо да се съдейства и да се помага за свободното развитие на християнските националности по пътя към политическа независимост, всяка в *своите географски предели и в съответствие със своите естествени граници*“²¹. За първи път българският въпрос се разисква конкретно на Райхщатската среща (тайното споразумение е с дата 26 юни 1876 г.) на императорите Александър II (*1818; 1855 – 1881) и Франц Йосиф (*1830; 1848 – 1916), а в руската документация намираме следното относно границите. Евентуална победа на „християните“ би наложила „да се даде възможност на различните националности да се развиват [...] в техните естествени граници“, от което рационален изход е „създаването на малки независими държави в териториалните граници, определени за всички от тяхната история [...]“²².

Но още на Цариградската посланическа конференция (от 11 декември 1876 до 8 януари 1877 г.), а също и при изготвянето на Санстефанския прелиминарен и на Берлинския договор, тези пожелателни декларации ще се сблъскат с реалността. Много скоро почти всички дипломати, представляващи различните Велики сили в последвалите етапи на преговори и компромиси, ще преценят вярно „пропагандната мощ на етнокартографията“²³. И ще се възползват от безспорните й

ността сред образованите българи още през 1873 г. на Каниц и на неговите изследвания вж. Диалог от букви..., 199–205, 273–274. Картата на Каниц може да се ползва по: **Лаков**, Л. Феликс Каниц и неговата „Оригинална карта на Дунавска България и Балканът“. София: Университетско издателство, 1981.

21 АВПРИ, ф. Канцелярия, 1876, д. 86, л. 25–26, Записка на Министерствa иностранных дел (МИД). Цит. по **Конобеев**, В. Д., В. И. **Мазаев**. Руската общественост и въпросът за бъдещето на България след Априлското въстание. – В: Освобождението на България и руската общественост. Летопис на дружба. Т. 6. Отг. ред. В. **Хаджиниолов**. София: Изд. на ОФ, 1977, с. 181.

22 АВПРИ, Отчет на МИД за 1876 г., л. 59, 67. Цит. по **Конобеев**, В. Д., В. И. **Мазаев**. Руската общественост..., с. 184. За тайната среща на чешка територия и за взетите тогава решения вж. също: **Първев**, И. Предложение и контрапредложение..., с. 104; **Дамянов**, С. Русия, Източната криза и началото на Освободителната война. – В: Освобождението на България и руската общественост. Летопис на дружба. Т. 6. Отг. ред. В. **Хаджиниолов**. София: Изд. на ОФ, 1977, 167–168; **Барболов**, Г. Руско-турската Освободителна война и Румъния..., 96–97; **Макарова**, И. Ф. Към историята на Будапещенската конвенция от 1877 г.: нови архивни материали. – Годишник на СУ, Исторически факултет за 2009 г., т. 102 (под печат).

23 Сполучливият израз е на Петър Коледаров: **Коледаров**, П. Картографията през 70 – 80-те години на XIX в. и българският въпрос. – В: Освобождението на България. Материали от юбилейна международна научна сесия в София. Отг. ред. Хр. **Христов**. София: Изд. на БАН, 1982, с. 226, 230–232. След Санстефанския и преди Берлинския договор, във времето на усилено търсене на удобно за всички Велики сили решение за границите на Балканите, ще се прокрадне и такова мнение (коментирано е между руския и австро-унгарския дипломат Евгений Петрович Новиков (1826 – 1903) и Дюла Андраши (1823 – 1890)): „етнографският принцип може да не е удачен за европейските условия“, но „на Изток“ той е „единственото практически осъществимо [решение]“, още повече когато и „Портата го е приела под името „милет“ (нация по вероизповедание) като основа за отношения на своите християнски поданици с миосюлманските власти“. Повече вж. Освобождение Болгарии от турецкого ига..., с. 535–538, док. 479, с. 548–551, док. 492.

предимства пред т.нар. историческо право за по-лесно осъществими манипулации на политическата карта на Балканите (посредством противопоставяне на конфесионални и езикови критерии, чрез подбор на разнолики статистики за народностно разпределение и други)²⁴. И всичко това под претекст за спазване принципа на самоопределение.

Но да се върнем на записката на Марин Дринов. Авторът на документа се опитва да предвиди възможните възражения от страна на българи и на сърби за очертаната от него граница и последователно да ги коментира. Тези възражения могат да се отнасят само до санджаците Призренски, Прищински, Скопски и Нишки. Според българина Марин Дринов – руски поданик, действителен статски съветник и чиновник в Гражданската канцелария на княз Черкаски, начертаната „политическа граница“ ще даде първите два санджака на сърбите, третият – на българите, а четвъртият, т.е. Нишкият, „ще раздели почти поравно между тях“²⁵.

Възраженията на българите относно предаването на Призренски и на Прищински санджак на Сръбското княжество, според Дринов, могат да се основават на „историческото им право“, че са владели първите два санджака от IX в. до средата на XIII в. „Българизмът“ в тези територии бил толкова силен, че се запазил и когато средновековните царе от сръбската династия на Неманичите пренесли столицата си в Призрен, и когато тези земи попаднали под османска политическа власт и под сръбска духовна власт. Българите могат да имат и „етнографски възражения“, но те са справедливи само до известна степен и само по отношение на югоизточните окръзи на двата санджака. Според професора по славистика от Харковския университет езикът в тези окръзи е интересна за филолога „лингвистична сръбскобългарска амалгама“ и жителите, говорещи на това смесено наречие, именуваат себе си българи. Но според Дринов, който се позовава на сведения на неназовани пъте-

24 Етнокартографията на Балканите започва своя бурен разцвет през десетилетията около средата на XIX в. и извършва прелом в представите за народностния състав на тази част от Европа. (Отлична представа за това дава колекцията от етнографски карти, отпечатана в: Българите в техните исторически, етнографски и политически граници. (Атлас съдържащ 40 карти). Предговор от Д. Ризов. Berlin: Wilhelm Greve, 1917.) Преговарящите на Берлинския конгрес се позовават на авторитета на германския картограф Хайнрих Киперт (1818 – 1899) и използват току-що публикуваната негова нова карта под заглавие „Етнокартографическо табло на страните в Югоизточна Европа“. Новата карта се различава от етнографската му карта от 1876 г., като при съставянето на новото *табло* се дава превес на специално подбрани политико-географски фактори, на религиозния признак, на културните отношения и връзки в миналото, които Киперт съчетава с физико-географските особености на терена. Небезинтересно е да се знае, че самият автор на популярното изображение решително отхвърля като основа (и метод) при очертаването на държавните граници използването именно на етнографската карта. Както е известно обаче, дипломатите в Берлин създават новата политическа визия на региона, използвайки активно именно етнокартографията чрез неговата карта. **Коледаров, П.** Картографията през 70 – 80-те години..., с. 226, 231–232.

25 Не е случайно, че Дринов коментира точно тези територии. В сръбския меморандум от 3 януари 1878 г., изразяващ официалната позиция на сръбското правителство за границите, се мотивира цялостното включване на четирите санджака на Косовски вилает, а именно Нишки, Призренски, Новопазарски и Скопски. **Стојанџевић**, Вл. Други српско-турски рат..., с. 5; **Ковачевић**, Д. М. Дипломатска борба Србије за очување тековина другог српско-турског рата. – В: Други Српско-турски рат 1877 – 1878. и ослобођење југоисточне Србије. Поводом 120-годишњице. Зборник радова са научног скупа, 17 – 18.11.1997. Уредник Вл. **Стојанџевић**. Београд: САНУ, 2001, с. 144.

шественици, „националното им съзнание не е много дълбоко“²⁶. „Географското положение“ също е в полза на сърбите, заключава авторът на документа.

Дринов коментира по интересен начин и успешните усилия от последните няколко години на сръбската пропаганда²⁷ в района на Призренски и на Прищински санджак. Благодарение на нея „националният индиферентизъм“ на „тукашното славянско население“ се заменя със сръбски тенденции, на които, според автора, може да се предскаже успешно бъдеще. Като последен довод за присъединяването на тези райони към Сърбия авторът изтъква демографската картина в областта и потенциалните промени в нея: „[...] накрая не трябва да се изпуска пред вид, че Призренската и Прищинска области по състава на днешното им население са по-скоро албански области, отколкото славянски“. След като в края на XVII в. голяма част от древното им славянско население се изселва с Печкия патриарх Арсений III Черноевич (1633 – 1706) в Австрия²⁸, откъдето една част после се премества в Русия, то пустите земи се заели постепенно от албанско население²⁹. В

26 С оглед характеризирани на методите на работа на *политика-историк* Марин Дринов е интересно в друг текст да се изследват тезите му за етническият, езиковия и историческият характер на тези територии, писани след датата на записката и публикувани през 80-те години на XIX в. Такива сюжети той развива в академични, публицистични и/или пропагандни текстове, в някои от които трябва да му се признае завидно умение за полемизиране. Вж. напр.: Дринов, М. Запис от охридския патриарх Прохор. – В: Дринов, М. Избрани съчинения в два тома. Т. II. Под ред. на Ив. Дуйчев. София: Наука и изкуство, 1971, 332–338 (първоначално отпечатан през 1882 г. в Периодическо списание на Българското книжовно дружество); Дринов, М. Несколько слов об языке, народных песнях и обычаях дебрских славян (По поводу сборника г. Ястребова) и вызванныхъ имъ статей въ „Известиях Славянского Благотворительного Общества“, № 9, 10, 11 за 1886 г.). – В: Съчинения на Марин С. Дринов. Т. II. Трудове по българска църковна история. Трудове по езикознание, литературна история, етнография и народни умотворения. София, 1911, 366–424 (първо е обнародвано в руско славянофилско списание, а после е дороботено и излиза като отделна книжка, публикувано е и във Великотърновско списание, както и на френски език); Дринов, М. По поводу замечаний г. Сретковича на мою статью о говоре и обычаях Дебрян. – В: Съчинения на Марин С. Дринов. Т. III. Публицистични статии. Служебни записки, наредби и разпоредби. Критики, оценки и отзиви. София, 1915, 314–321 (и този полемичен текст е обнародван първоначално в славянофилско списание). Интересни примери от руския XIX в. за пряката връзка между наука и политика, между научни и разузнавателни експедиции и как те се съгласуват с Министерството на външните работи и с Военното министерство, и как се финансират вж. у Смирнов, А. С. Археология и военная разведка. Из истории подготовки экспедиции П. Пеллиу и К. Г. Маннергейма в Китай. – Восточный архив, 2012, № 1 (25), 28–36. Френски примери от XIX в. за обвързаността на териториални претенции, регионална политика и федерализъм с разцветата на науката география вж. у Озуф-Мариние, М.-В. Геология и административно деление на Франция през XIX век: часът на срещата. – В: Природни науки, технологии и социални светове. Сб. статии. Състав. Д. Лилова. София: Център за академични изследвания, 2015, 13–42.

27 В беловата на документа Дринов е заменил думата „пропаганда“ в съчетанието „сръбска пропаганда“ с думата „патриоти“. Читателят остава с впечатление за старанието на автора да мотивира по възможност убедително присъединяването на Призренски и Прищински санджак към Сърбия. Това наблюдение се засилва, когато се установи, че едни и същи принципи се прилагат непоследователно в текста. Така например Дринов признава успехите на сръбските „патриоти“ в тези територии, но се съмнява и оспорва такива успехи на същите „патриоти“ в районите, които по очертаната от него граница трябва да останат в Българското княжество.

28 Повече вж. Микавица, Д. Српско питање на угарском сабору 1690 – 1918. Нови Сад: Филозовски факултет, 2011, 15–21 и пос. лит.

29 Без да е оставил сериозни научни приноси върху историята и настоящето на албанския народ, Марин Дринов се интересува от този етнос още докато е в Италия през есента на 1869 г. като млад специалист и частен учител у аристократичната фамилия Голицини. Той чете в архиви, събира интересни документи, набелязва някои теми за изследване. Лаптева, Л. П. Марин Дринов и его связи с чешским уче-

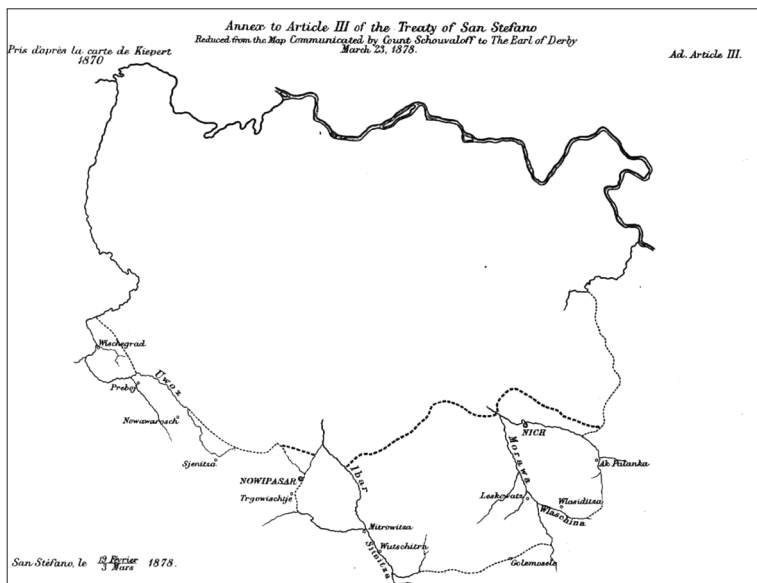
днешно време, т.е. в 70-те години на XIX в., според Марин Дринов (който цитира сведения на ген. Николай Николаевич Обручев (1830 – 1904)), албанците са два пъти повече от славяните и в региона живеят „92 450 българи и сърби“ срещу „104 928 мюсюлмани, главно албанци“. Проф. Дринов няма доверие в опита и силите на българите да се справят с тази демографска ситуация. Но за сърбите, „чиято колонизаторска способност е влязла в поговорките“, пише той през декември 1877 г., тази задача би била по силите им. Те лесно биха могли да насочат тук свои колонисти от „негостоприемните части на Черна гора, Херцеговина и Босна“.

По-нататък коментарът в записката продължава с анализ на „съвсем различното положение“ в Скопски санджак. Претенциите на сърбите за този санджак нямат „никакво законно основание“ и произтичат, според Дринов, само от т.нар. „велика сръбска идея“, чиито „най-ярки поборници“ предявяват претенции и „върху цяла Македония“. Тук сякаш патосът на документа е различен и авторът се опитва да *разгроми* сръбските претенции, като забравя отношението си към евентуалните исторически доводи на българите по отношение на Призренски и на Прищински санджак. Той поднася именно исторически факти, за да обоснове мнението си, че Скопската област трябва да принадлежи на българите. Коментира и съвременните му сръбски опити да се открият сръбски училища в някои части на Македония, включително в Тетово, откъдето е българският книжовник Кирил Пейчинович (ок. 1771 – 1845), чиито текстове са отпечатани на „прост и некнижовен език български“, на скопски диалект. Дринов оценява категорично като неуспешни и обречени опитите на сръбската пропаганда в Скопски санджак, въпреки признанието за наличието вече „на някои прозелити“³⁰.

Особен интерес за мен, с оглед изследването на Дринов като политик (а и като историк), представлява текстът в записката за българо-сръбската граница, отделен на Нишкия санджак, който трябва да се раздели „почти поравно“ между българи и сърби. Санджакът, според Дринов, се състои от пет окръга: Нишки (който лежи „на изток от р. Българска Морава“), Прокупле, Куршумлия, Лесковац и Враня. Дринов признава за предимно сръбски окръзите Прокупле и Куршумлия, където обаче,

ным Адолфом Патерой. (По писъмам М. С. Дринова). – В: Дриновски сборник. Т. III. Гл. ред. С. Ю. **Страшнюк**. Харков – София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2003, с. 403.

30 В научното и публицистично творчество на проф. М. Дринов след връщането му в Харков темата *Македония* ще присъства повече от осезаемо. Достатъчно е напр. да се прочете отново написаната през 1886 г. популярна статия – **Дринов**, М. *Още няколко бележки за Паисия и за неговата история*. – В: **Дринов**, М. *Избрани съчинения в два тома*. Т. II. Под ред. на Ив. **Дуйчев**. София: Наука и изкуство, 1971, 296–307. Вж. и **Жечев**, Н. *Марин Дринов и Кузман Шапкарев*. (Поглед върху кореспонденцията и взаимоотношенията им). – *Bulgarian Historical Review. Studia In Honorem Professoris Virginiae Paskaleva*. Editor-in-Chief K. **Kosev**. № 1 – 2, Sofia: Institute of History, 2006, 268–272. Ако се сравнят статиите му със запазените и отпечатани негови лекции, свързани с Македония и Стара Сърбия, ще се долови разлика между академични и публицистични текстове, както и разлика в стила на писане за руска научна периодика и за българска научна и друга периодика. За политическите елементи в научното творчество на Дринов и дори критики за „излишен патриотизъм“ от руски историци-славянофили, вж.: **Митряев**, А. И. *К вопросу об этапах научного творчества Марина Дринова*. – В: **Марин Дринов**. Материали от българо-съветската научна конференция „150 години от рождението на Марин Дринов“ и „110 години Народна библиотека „Кирил и Методий“, ноември 1989. Състав. М. **Велева** и Е. **Харбова**. София: НБКМ, 1989, 71–78; **Горина**, Л. *Марин Дринов...*, с. 185, 206, 225; **Лантева**, Л. П. *Марин Дринов и его связи...*, с. 405; **Паскалева**, В. *Принос към биографията...*, с. 18.

Санстефанска Сърбия по приложението към
прелиминарния договор от 19 февруари 1878 г.

Източник: <https://bg.wikipedia.org/wiki/Санстефански_мирен_договор>, 7 април 2015.

според него, живеят главно албанци, които той *великодушно* отстъпва на сърбите. А в окръг Лесковац, който според „политическата граница“, начертана в записката на бъдещия заместник-губернатор на София, трябва да принадлежи на българите, естествено „славяните са преобладаващи“ и „считат себе си за българи“. Отново са изведени на преден план етнографски доводи и сведения на „пътешественици-етнографи“. Дринов признава, че сърбите са се възползвали от „захвърленото положение“ на тази „българска окраина“ и създали сръбско училище в гр. Лесковац. Но той не вярва те да са постигнали някакъв резултат, защото знае, че преди три години³¹ жителите на града търсели съдействие от Българската екзархия за откриване на българско училище там. За да мотивира пък принадлежността на граничния Врански окръг към *българската част* на Нишкия санджак, чието население е предимно българско („и в църковно отношение се числи към Скопската епархия“) и малко албанско, той се опира на църковна статистика и предлага сведения, събрани от него през 1874 г., когато лично узнал за успехите на българското училище там за сметка на сръбското.

Населението специално на Нишки окръг се състои главно от славяни, те са „12 569 венчила“, или (авторът ги умножава по пет) „62 834 души от двата пола. Нишкото славянско население – четем в текста, – говори на наречие, по-близо до сръбския, отколкото до българския език“ и „със съвсем немного изключения, признава себе си за сръбско“. Тук историкът Дринов прави явен реверанс към

31 В черновата на документа е отбелязано, че това е станало преди две години, вж. БИА – НБКМ, ф. 111, а.е. 22, л. 118.

конюнктурната политика³², *забравяйки* да спомене като възможен сериозен довод за легитимиране на границата международнопризнатия чрез решенията на Цариградската посланическа конференция факт, че по фермана от февруари 1870 г. за Българската екзархия Ниш е изрично упоменат в нейния диоцез³³. И твърди, че при прокарването на „политическата граница между родствени племена“ и разделянето точно на Нишкия санджак не е уместно да се следва етнографския принцип, т.е. сръбско население на сърбите и българско – на българите (който довод той свободно използва за други спорни райони). Според автора не е уместно да се следва етнографският принцип и поради географските условия, което щяло да създаде направо непреодолими трудности. За преодоляването им Дринов предлага *лесно* решение: „замяна на сръбския Ниш за българския Лесковац“, с което ще се получи „много удобна естествена граница“. А именно: „по средното течение на Българска Морава“³⁴ от границите на Сръбското княжество до върховете [на планината], отделящи Врански окръг от Лесковачки“.

Редно е да се уточни, че по същото време сред българския политически и културен елит циркулират и други мнения за българо-сръбската граница. Без това да е предмет на изследване тук, може да се посочи, че статистически, етнографски и други сведения за българските граници, и в частност за граничните със Сръбското княжество земи, усилено се събират около и след потушаването на Априлското въстание и по време на последвалата дипломатическа активност до и по време на Цариградската посланическа конференция. През 1876 г. и в навечерието на войната с подобна дейност са ангажирани Найдено Геров (1823 – 1900), Йоаким Груев (1828 – 1912), Методи Кусевич (1838 – 1922), Тодор Бурмов (1834 – 1906),

32 Документът на Дринов е писан, когато сърбите вече владеят Пирот, а Ниш, както посочих, е блокиран от тях и до капитулацията на гарнизона остава седмица. Българската историография все още е в дълг относно сериозното академично изследване на сръбското участие в руско-турската Освободителна война, както и на отражението в перспектива на тези събития върху българо-сръбските отношения. Нов сръбски поглед върху прокарването на сръбската граница в завършващия етап на Източната криза, на основата и на много необнародвани източници, вж. у **Самарцић**, М. Европа и обележаване граница Сърбије 1878 – 1879. Монографије књ. 47. Нови Сад: SCAN Studio, 2006.

33 Текстът на фермана и специално на чл. 10, очертаващ границите на църковния диоцез, вж. в Църковно-народният събор 1871 г. Документален сборник по случай 130-годишнината от Първия църковно-народен събор. Встъп. ст., състав., бел. и речници Хр. **Темелски**. Пор. Архивите говорят, № 15. София: ГУАМС / УИ „Св. Климент Охридски“, 2001, 38–40. Би било особено интересно едно сравнение на написаното в записката от декември 1877 г. с писаното от Дринов през 1869 г. за българите в Ниш в двете негови популярни книги („Поглед върху произхождението на българския народ и началото на българската история“ и „Исторически преглед на българската църква от самото ѝ начало и до днес“), както и в негови статии от 70-те и 80-те години на века: **Дринов**, М. Отец Паисий, неговото време, неговата история и учениците му. – В: **Дринов**, М. Избрани съчинения в два тома. Т. I. Трудове по българска и славянска история. Под ред. на Ив. **Дуйчев**. София: Наука и изкуство, 1971, с. 179; **Дринов**, М. Рецензия на Владимир Качановский. Памятники болгарского народного творчества. Вып. 1-й. Сборник западно-болгарских песен съ словарем. Санкт Петербург, 1882. – В: Съчинения на Марин С. Дринов. Т. III. Публицистични статии. Служебни записки, наредби и разпоредби. Критики, оценки и отзиви. София, 1915, 296–307 (публикувана е първоначално в българско и в немско научно списание, съответно през 1883 и 1884 г.) и др.

34 В черновата на документа фигурира изоставеното твърдение, че именно р. Българска Морава и по-точно „средната част на нейното течение“, ако бъде зачетена като „погранична линия в политическите граници между [сърби] и българи“, се явява тази „удобна естествена граница“, за която Дринов многократно пише. БИА – НБКМ, ф. 111, а.е. 22, л. 118 гръб.

Николай Хр. Палаузов (1819 – 1899). Някои от посочените лица работят специално по нареждане на руския посланик генерал Николай Игнатиев (1832 – 1908)³⁵.

Интересен е случаят на родения в Босна Стефан Илич Веркович (1821 – 1893), известен в българската историография повече като част от агентурната мрежа на сръбския външен министър и политик Илия Гарашанин (1812 – 1874). В резултат на многогодишната си дейност в Македония, свидетелство за която е оцелият му архив, той е един от най-запознатите с реалното етническо състояние на населението там. През същия месец декември 1877 г., откогато е и документът на Марин Дринов, и в резултат на зачестилите публични изяви на сръбските териториални претенции, той развива активна журналистическа дейност в защита на българския характер на Македония. А на 6 декември изпраща до руския консул в Солун (и бъдещ губернатор на гр. Тулча) Трофим Павлович Юзефович (1840 – 1883) свое писмо, в което порицава прекомерните сръбски *апетити* и твърди, че Скопският, Нишкият и Видинският санджак са български, защото жителите „им говорят на чисто български език, следователно принадлежат на българския клон, а не на сръбския“. Според него „сърбите си присвояват едва ли не три части от България, наричайки я Стара Сърбия“. Веркович дори подготвя през април 1878 г. за ген. Игнатиев специална статистика за Македония, оформена като изложение по българския въпрос, която да му е полезна на Берлинския конгрес³⁶.

За този текст обаче по въпроса за българо-сръбската граница е не по-маловажно мнението на княз Владимир Черкаски, който неслучайно в навечерието на влизането на ген. Гурко в София поръчва на своя подчинен Марин Дринов разглеждане тук документ. На 18 декември 1877 г., т.е. преди завършването на Дриновия текст, в своя записка под заглавие „Някои съображения по повод началото на участието на Сърбия в Източната война“, княз Черкаски твърди, че Ниш трябва да принадлежи на българите. Документът е коментиран от Людмила Василевна Кузмичова в нейната дисертация „Сръбско-руски отношения в периода на Източната криза 1875 – 1878 г.“ Според авторката съображенията на княз Черкаски са били

35 **Шарова**, Кр. Българската национална акция в Европа след Априлското въстание и Русия. – В: Освобождението на България и руската общественост. Летопис на дружбата. Т. 6. Отг. ред. В. **Хаджиниколов**. София: Изд. на ОФ, 1977, 258–259. Специално за активността на Цариградските българи по това време, изследвана главно въз основа на домашни и руски източници, вж. у **Божинов**, П. Цариградските българи между реформите и революцията 1875 – 1877. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2012, 3–5 глава. Общо за публичните представи на възрожденския елит за териториалните граници на българите, коментирани през източници, като пресата и учебниците по история и по география, вж.: **Лилова**, Д. Балканите като родина? Версии за териториалната идентичност на българите под османска власт. – В: Краят на модерността? Култура и критика. Ч. III Сборник. Състав. А. **Вачева** и Г. **Чобанов**. Варна: LiterNet, 2003, 27–61; **Лилова**, Д. Новинарската родина: география на информационния поток в българската преса (1842 – 1878). – Критика и хуманизъм, 2012, кн. 39, бр. 2 Националното в епохата на неговата популярна възпроизводимост, 93–113. Конкретно за възрожденските представи за българо-сръбската граница в района на Зайчарско и Неготинско вж. **Рачева**, В. Хайдут Велко Петров(ич) на синора на българо-сръбските политически отношения в зората на балканския национализъм. – Минало, 2008, № 2, 41–43.

36 Повече вж.: **Райкова**, А. Освобождението на България и обществеността в Хърватско и Сърбия. – В: Освобождението на България. Материали от юбилейна международна научна сесия в София. Отг. ред. Хр. **Христов**. София: Изд. на БАН, 1982, с. 136, 139–143; **Венев**, К. Съвременна югославска историопис за „Сръбски селища и райони“ в България след Берлинския конгрес. – Исторически преглед, 1986, № 7, 57–66 и особ. с. 65.

одобрени от най-високо място, а за привеждане в действие на неговите предложения за ограничаване на територията, която е завзела сръбската армия „в българските области“, записката е предадена за разглеждане на главното руско командване на 3 януари 1878 година³⁷. Ще припомня само, че на същата дата – 3 януари, в руския щаб официално във вид на мемоар са подадени и сръбските териториални претенции (т.нар. програма минимум), които включват не само освободените от сръбската войска територии, но и цяла Стара Сърбия. Под това наименование, според доайена на сръбската историография акад. Владимир Стоянчевич (р. 1923), се разбирали четирите турски санджака на Косовския вилает: Нишки, Призренски, Новопазарски и Скопски³⁸.

Тъй като този документ на княз Черкаски не ми е достъпен, ще се опитам да сравня вижданията за българската граница на ръководителя на Гражданската канцелария в развитие, като анализирам някои положения в други две негови записки, предхождащи съставянето на „Някои съображения...“³⁹.

Първият документ е обширна и неозаглавена докладна записка на княз Черкаски, адресирана до военния министър Дмитрий Алексеевич Милютин (1816 – 1912), писана в гр. Пловещ. Датирването може да се извърши косвено, като се знае, че Черкаски заедно с Гражданската канцелария пристига в града на 16 май 1877 г., където тогава се намира и Главната руска квартира. Тук на 26 май идва и император Александър II, който дори приема княз Черкаски след два дни и го изслушва по различни въпроси, свързани с естеството на бъдещата му дейност отвъд Дунав. Княз Черкаски е в Пловещ до 26 юни, когато заминава за Зимница. Следователно документът⁴⁰ е писан в този период и отразява познанията и вижданията на своя автор за етническата карта на Балканите и за българските граници в самото начало на бойните действия (форсирането на р. Дунав от генералите Аполон Е. Цимерман (1825 – 1884) и Михаил И. Драгомиров (1830 – 1905) е извършено между 10 и 15 юни), когато руското военно командване още няма ясна позиция за необходимостта от реално военно участие на своите съюзници Румъния и Сърбия.

Бъдещото българско политическо устройство и граници, за които трябва да се измисли „практическа формула“, са коментирани в записката с оглед гарантирането на руските интереси в региона. И при бегъл прочит е видно, че за княз Чер-

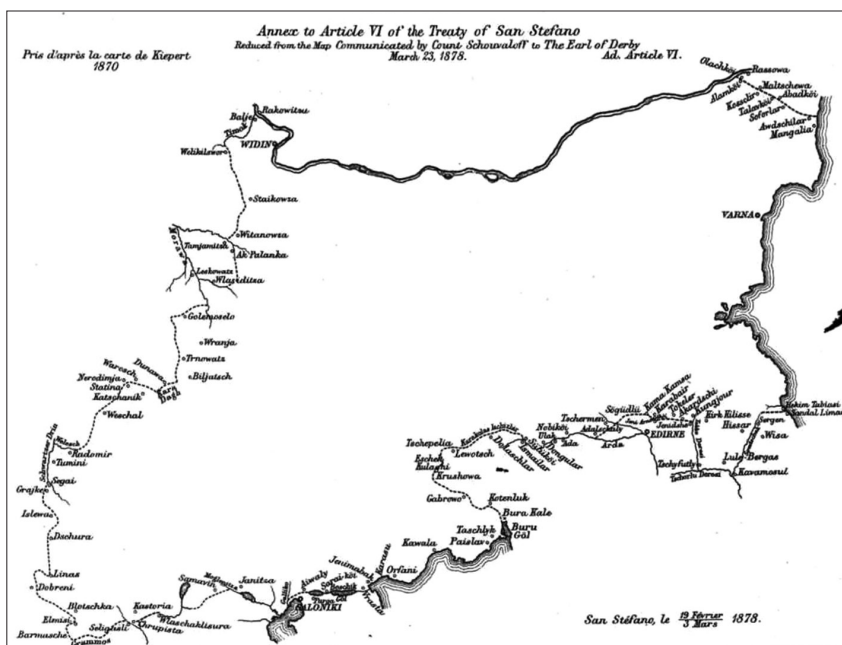
37 Изследването на Л. Кузмичова не ми е достъпно и тук интерпретацията е направена по **Ковачевић**, Д. М. Дипломатска борба Србије..., с. 149, бел. 33.

38 **Стојанћевић**, Вл. Други српско-турски рат..., 5–6; **Кайчев**, Н. Сръбско-хърватската комуникационна отчужденост и националният пространствен образ в сръбските учебници от XIX век. – В: Учител на учителите. Юбилеен сборник в чест на професор Йордан Шопов. Състав. и предг. М. Радева. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2006, 192–195; **Јагодић**, М. Србија и Стара Србија (1839 – 1868). Наслеђе на југу. Библиотека Полихистор. Књ. XV. Београд: Evoluta, 2016.

39 Първият документ е докладна записка на княз Черкаски без дата, представена на военния министър в гр. Пловещ, а вторият е докладна записка (също недатирана) под надслов „Някои съображения по повод встъпването в турските предели на сръбската войска“. Текста на двата документа вж. у **Овсяный**, Н. Р. Русское управление в Болгарии..., 165–183, 284–289.

40 Цитатите по-долу са по **Овсяный**, Н. Р. Русское управление в Болгарии..., с. 35, 40–41, 49, 165–183. Вж. и **Йосифова**, П. Княз Владимир Черкаски..., с. 104 сл. Интересно е да се знае, че по-късно университетският професор по география Анастас Иширков (1868 – 1937) ще визуализира представите на княз Черкаски, като по публикуваните му записки *начертава* специална карта (тук „Приложение 4“), вж. Българите в техните исторически..., 59–60.

каска по-важната част, в която „трябва да се съхрани нашето преимуществено, или изобщо славянското влияние“, са източните български земи и Черноморието, особено района „Варна – Шумен – Ямбол – Бургас“. Този терен гарантира свободно действие от двете страни на Балкана, осигурява съществуването на руските окупационни войски чрез преки морски връзки от руското крайбрежие към Варна и Бургас, затова князът пророкува, че „е желателно щото нашите отношения с Варна и Бургас, предизвикани от окупацията, да се обърнат в постоянни и да обезпечат завинаги за Русия тези пристанища [...]“. За княз Черкасски в тази записка главното съперничество на Балканите, с оглед гарантиране на руските интереси, е не между българи и сърби, а изключително между българи и гърци⁴¹. Основата за решаване съдбата на „българо-гръцките християни“ е най-колеблива и несигурна, пише авторът, въпреки съществуването на многобройни и противоречиви

Санстефанска България по приложението към прелиминарния договор от 19 февруари 1878 г.

Източник: <https://bg.wikipedia.org/wiki/Санстефански_мирен_договор>, 7 април 2015.

⁴¹ Българите, пише той, „са наша рожба, която никога няма да тръгне против нас, на която е съдено да се развива не иначе, освен в тесен съюз с нас“. Гърците, напротив, са противоположност на българите. Отдавна „са превърнали религията в поминък, в интрига, изпитващи към нас тайна ненавист и ежеминутно готови да се обърнат в най-злите ни врагове, стига да заслужат от Европа някаква изгода за себе си. По хитрост, интригантство, умение да баламосват Европа и да уреждат работите си, те за нас са по-лоши и по-опасни от поляците. Българите гледат на нас като на бащи-просветители, гърците – като на угнетители и азиатски варвари“. Това субективно и крайно мнение не се нуждае от коментар, но сравнението с поляците не е случайно. Княз Черкасски е пряк участник в изработването и прокарването наместо на административната реформа в руската провинция Царство Полша от средата на 60-те години на XIX в. Овсяный, Н. Р. Русское управление в Болгарии..., 16–18, 174; Йосифова, П. Княз Владимир Черкасски..., 101–102.

статистически и етнографски данни, на които не трябва да се има пълна вяра, дори на най-авторитетните от тях. Князът е убеден, че всичко, което „се отреже“ от България, „веднага или след известно време ще стане гръцко“. Затова при начертаване на границите им, „много близко съвпадащи с историческите, етнографските и религиозните предели на двете съперничещи си националности“, трябва да се търси обезпечаване на условията за „самобитно съществуване на България“ и да се блокират навреме опасните гръцки претенции, като двата народа се разграничат по възможност така, че „да не си пречат“. А столица трябва да стане гр. Пловдив, (а не напр. отдалечените на север Търново или на запад София) като средоточие на цялата територия, като град, свързан вече със света чрез железница и най-вече като удобен пункт за противодействие на гръцкото влияние.

Затова пък основата, на която ще се реши западната българска граница, княз Черкаски вижда през пролетта на 1877 г. „по линията, вече Височайше одобрена [от императора]“. Чрез съглашението с Австро-Унгария е набелязана съдбата на западните области на Османската империя, пише авторът, и ние нямаме нужда да отстъпваме от него. Нека Австро-Унгария вземе за себе си Босна и Херцеговина, а за Албания да се погрижи Европа, стига Сърбия и Черна гора да получат договорените за тях територии. От така написаното в записката не става ясно до каква степен и дали изобщо княз Черкаски е запознат с тайните договорки в Райхшат (26 юни 1876 г.) и в Будапеща (3 януари 1877 г.) и кои области приема за „договорени“. Но е видно, че той няма (и не търси) фактическа яснота за точната линия на разграничение между българи и сърби, защото в документа липсва всякаква конкретика, в противовес например на южната граница, която е очертана от Черкаски чрез поименно изброяване на селища, планини, реки и други разпознаваеми репери. Интересно е обаче да се отбележи, че все пак, когато подробно коментира народостния състав в българските земи, използвайки административните граници на съществуващите вилаети, княз Черкаски включва градовете София и Ниш в пределите на т.нар. „Придунавска България“. А областта Македония, обхващаща вилаетите с центрове Солун, Битоля и Скопие, той нарича „Долна България“⁴².

Вторият документ на княз Вл. Черкаски, който ме интересува в тази студия, също е недатирана докладна записка, озаглавена „Някои съображения по повод влизането в турските предели на сръбската войска“⁴³. Заглавието на документа е подвеждащо, защото в него, освен сръбските операции, се анализират (дори на места по-подробно) действията и на румънската войска в Северна и Северозападна България, отношението ѝ към местното население и района като към „зав-

42 **Овсяный**, Н. Р. Русское управление в Болгарии..., 165–183 и спец. 181–182. За административните и тактически промени от страна на Високата порта в границите на вилаетите в навечерието и по време на Източната криза (1875 – 1878) вж. у **Горгиев**, Д. Административната структура на Солунскиот, Битолскиот и Косовскиот вилает во втората половина на XIX век. – В: Балканите между традицията и модерността. Административни, социално-икономически и културно-просветни институции в балканските провинции на Османската империя (XVIII – XIX век). Предг. Н. Данова. София: ИК Гутенберг, 2009, 100–123.

43 Бъдещо сравнение между споменатия по-горе (и недостъпен ми в оригинал) документ на Вл. Черкаски от 18 декември и тази недатирана записка сигурно ще покаже интересни паралели. Тук и по-долу при анализа цитатите са по **Овсяный**, Н. Р. Русское управление в Болгарии..., 284–289.

ладяна страна“⁴⁴, нередностите при извършваните реквизиции, които предизвикват съпротива и недоволство, както и необходимостта от ограничаване периметъра на действие на двете съюзнически армии. Това, според княз Черкаски, е повече от наложително, защото при благополучен край на войната съюзниците ще предявят претенции за заемащата от техните войски територия. А в случай, че се предполага поне отчасти удовлетворяване впоследствие на такива претенции – то, смята той, би било полезно още сега да се ограничат с „този именно район“, който е по-вероятно да попадне под „окончателно господство на съответната държава“.

Този текст рисува вече съвсем ясна в представите на автора си картина относно българо-сръбската граница. Той съдържа детайлна информация (включително географска и етнографска, както и статистически данни) за разпределението на българите, сърбите и албанците в граничните райони. Тук ще коментирам само тази част от записката, която касае санджаците, отбелязани и в документа, изготвен през декември 1877 г. от Марин Дринов. Текстът на Черкаски съдържа и интересна информация за граничния Видински санджак и появилите се спорни въпроси поради искането на княз Милан Обренович по „стратегически съображения“⁴⁴ да владее и части от този български регион. Решаването на проблема е допълнително усложнено от действията там освен на сръбската и на румънската армия, но за целите на студията това няма да бъде обсъждано.

От публикацията на Н. Овсяний не е видно до кого е адресирал Черкаски своята записка, но предвид информацията, която се съдържа в телеграма от 3 януари 1878 г. на военния министър Д. А. Милютин до главнокомандващия руската армия, може да се допусне, че е била предадена на Николай Николаевич старши. Телеграмата касае именно ограничаването на районите в българските земи, заемани към началото на януари от румънски и сръбски войски и е видно, че военният министър се позовава на текст на княз Черкаски с много близко заглавие, който е бил предоставен от главнокомандващия на руския император и е бил одобрен от него⁴⁵. Не е ясно също дали записката на ръководителя на Гражданската канцелария е повлияна от записката на Дринов или (най-вероятно) я предхожда като време на създаване. Датата на документа може да се търси в периода от 1 декември (Манифестът на княз Милан за война с Портата) до 16 декември (влизането на сръбската армия в Пирот), защото в текста се говори за „насочване“ на сърбите от русите „под Пирот и Ниш“, но не се споменава като факт минаването на който и да е от двата града в сръбски ръце.

„Надолу от левия бряг на Морава – четем в записката на Черкаски, – живее достатъчно плътна маса българско население“. Почти изключително с българи е населен Лесковачки окръг, макар самият Лесковац да е „албанско-турски град“. Почти същото може да се каже и за десния бряг на Морава и за Нишкия окръг: в селата преобладава българското население, а в град Ниш християните са около 7 500 сърби и българи (последните „в значителна степен вече посърбени“). В Ниш живеят и до 5 хиляди албански и турски мюсюлмани. „Зад тази българска линия

44 Стојанћевић, Вл. Други српско-турски рат..., 5–6; Ковачевић, Д. М. Дипломатска борба Србије..., 144–145.

45 Освобождение Болгарии от турецкого ига..., с. 410, док. 269.

[т.е. левия бряг на Морава] – продължава авторът, – започва именно т.нар. Стара Сърбия, повече или по-малко законна придобивка на сръбската държава в случай на разпадане на европейска Турция“. Авторът уточнява, че „в Старо-сръбската част на Нишки санджак“, а именно окръзите Прокупле и Куршумлия, живеят до 26 хиляди души, много от които албанци. И понеже текстът е писан, за да сочи към предстоящи потенциални трудности при очертаването на границата и да предлага решения, то Черкаски предвижда, че когато скоро крепостите Пирот („окръг, който е чисто български“) и Ниш бъдат превзети, то после ще е необходимо да се преместят сръбските войски зад р. Морава и да им се забрани да си доставят фураж от десния бряг на реката. След това руска войска, в един или друг състав, е длъжна да заеме целия терен, разположен между обсега на действие на сръбската и на румънската войска, т.е. от Ниш и неговите окръзи по Морава, та до Белоградчик и десния бряг на р. Лом на север. Ако сръбите поради военни цели, продължава своята мотивация авторът, бяха временно „движени“ към София (този древен град, имащ вече в очите на българите първостепенно политическо значение на столица), то след превземането ѝ (което явно към датата на писане на документа още не е факт) те следва незабавно да бъдат „изведени оттук в указания вече за тях район“. А София да се заеме от руска военна част, достатъчна за поддържане на реда и безопасността.

Според ръководителя на руската Гражданската канцелария Стара Сърбия включва още и санджаците Призренски, Прищински (където има до 200 хиляди жители), както и Ново-пазарски санджак в Босна, с население от 163 хиляди души. В границите на Стара Сърбия, „като в Български край“, влизат още и санджаците Скопски, Битолски, Касторийски и Охридски, където сега живеят значителен брой албанци (авторът сочи отново цифри, черпани от публикациите на ген. Обручев). Докато в документа на Марин Дринов албанците присъстват по-скоро като довод за разпределение на територии, а не толкова като етнически фактор, то в този текст на Черкаски, отразяващ неговата „политика на границата“, те заемат по-особено място. (Графично онагледяване на тези разбирания виж тук „Приложение 4“.) Авторът на документа се притеснява, че това население в настоящия момент неохотно би се подчинило на общоприетите за българските земи „основи на управлението“ (разбирай граждански структури в режим на руска военна окупация), толериращи първенството и преобладаването на християнския елемент. А от друга страна, то едва ли ще се подчини впоследствие и на самите българи. Затова Стара Сърбия, т.е. част от областта, заселена с тези албанци, етнически смесени с други славянски народи, може за удобство и дори съвсем справедливо да се има предвид за „разпределяне“ впоследствие на Сърбия. Така тя ще „послужи за полезна защита на България срещу Албания“.

Княз Владимир Черкаски прави разлика между планинското и крайбрежното албанско население (което в бъдеще вероятно ще създаде свой „особен чисто албански въпрос“, но той сега, т.е. в края на 70-те години на XIX в. не е на дневен ред) и албанците, живеещи в границите на „близките турско-български санджаци“. Последните, макар да са запазили известна свирепост, са „свършено своеобразен тип“ и имат специфично местно управление. Като ръководител именно

на гражданските власти в освобождаваните територии, Черкаски коментира в края на текста съдбата на тези райони. Той предлага, предвид сравнително военствения характер на албанците (и понеже административните въпроси се усложняват и от присъствието в някои места на сръбски войски) в санджаците Нишки, Призренски и Прищински, Скопски и Битолски, с Кастория и Охрид, да се назначи непременно губернатор от военните лица на руска служба.

Князът не само предлага подобно решение, но и предприема някои мерки, за да подготви реализирането му. Докато е още в с. Бохот, на 20 декември той адресира и изпраща до ген. Георги Бобриков интересно писмо. В него го призовава да вземе решение по едно от двете му предложения. Да остави сръбската войска и да се върне, за да заеме поста на пловдивски губернатор, за което планирано назначение бе споменато в началото на студията. Или да остане в Сърбия, като съвместява в свое лице званието *представител на императорската армия* при сръбското командване със задълженията на *нишки губернатор* от името на Гражданската руска канцелария за управление на освободените български земи. По ирония на съдбата ген. Бобриков за по-малко от година преминава през идеите за назначението като пловдивски губернатор и като нишки губернатор, но реално става само руски представител в демаркационната руско-турско-сръбска комисия⁴⁶.

Тук няма да обсъждам доколко цитираните предложения на княз Черкасски отговарят на актуалната към месец декември 1877 г. военна обстановка и на локацията на руската армия на Балканския театър. Нито ще коментирам доколко изказаните от него идеи са адекватни на политическите ангажименти на Русия да не разпростира пожара на войната в този регион. Проучването на това, дали и как записката на Марин Дринов и най-вече тезите на ръководителя на Гражданската канцелария по българо-сръбската граница са коментирани на високо военно и дипломатическо ниво и доколко някои от съдържащите се мерки и решения са отчетени при изготвянето на примирието, не е предмет на този текст⁴⁷. Запознайте подробно с битността на Черкаски в последните два – три месеца от неговия живот (князът умира в Сан Стефано призори преди подписването на прелиминар-

46 Когато ще коментира постфактум през 1891 г. писмото на Черкаски до него за руско управление в Нишки санджак, Бобриков пише, че изказаните в документа мисли били в огромна степен в разрез с насоката на общественото мнение в Сърбия. Сърбите организирали „срез“ след „срез“, окръг след окръг от заеманата територия, „вече допълвали новите доходи към държавния бюджет, изчислявали размера на своите бъдещи въоръжени сили, мислено поглъщайки цяла Стара Сърбия и изведнъж предложение да считат всичко това за българско притежание“. Затова той счел за по-добре да не споделя полученото предложение с никого. **Бобриков, Г. И.** Въ Сербии..., 140–143.

47 Има обаче достатъчно податки да се мисли, че документите са отчитани при вземането на решения. Именно през декември 1877 г. и в началото на януари 1878 г. началникът на Дипломатическата канцелария на главнокомандващия Дунавската армия Александър Иванович Нелидов (1835 – 1910) усилено събира информация и подготвя различни проекти за преговори и за предварителен мирен договор. Навръх Нова година княз Черкаски напуска Северна България, ношува при генерал-майор Николай Г. Столетов (1834 – 1912) в Шейново и пристига в Казанлък при Нелидов. Още на 3 януари военният министър уведомява главнокомандващия, че съображенията, изложени в записката на княз Черкаски (която е предоставена на императора) относно ограничаване районите на румънци и сърби, са „височайшо одобрени“. На 9 с.м. пристига и отговор на Александър II до главнокомандващия по повод записките на княза и на Нелидов. Повече у: **Овсяный, Н. Р.** Русское управление в Болгарии..., 99–103; Освобождение Болгарии от турецкого ига..., с. 410, док. 269.

Княз Владимир Александрович Черкаски (1824 – 1878)
 Източник: <<https://ru.wikipedia.org/wiki/>>, 7 април 2015.

ния мир обаче знаят, че той е изолиран умишлено от важните военни и политически решения лично от главнокомандващия Николай Николаевич старши. Последният дори настоява неуспешно императорът да го отзове в Русия. Добре известно е също, че Черкаски е претоварен със задачи и проблеми, за чието разрешаване среща повече съпротива, отколкото съдействие, че не му достигат сътрудници, дори че не му е разрешено да създава граждански структури на юг от Балкана. Специалистите знаят също така, че той не получава нужната информация („Аз живея като на лишен от всякакви съобщения остров“, пише той до военния министър Милютин), необходима му за вземане на управленски решения⁴⁸. Студията по-скоро се опитва да хвърли известна светлина върху механизмите за формиране на *политиките*, въз основа на които са се чертали (и се чертаят) политически граници на Балканите.

48 Овсяный, Н. Р. Русское управление в Болгарии..., с. 97, 99–101, 213–222. За „това колко самотен и изолиран се чувства [Черкаски] сред военните, с които е в постоянна тиха война“ пише и Павлина Йосифова, работила с материали от фонда на В. Черкаски: Йосифова, П. Княз Владимир Черкаски..., 111–112.

Приложение 1

БИА – НБКМ, ф. 111 (Марин Дринов), а.е. 22, л. 119–123 (белова)

л. 119

Продолжительное⁴⁹ и разностороннее изучение сербско-болгарских отношений привело меня къ заключенію, что самымъ удобнымъ и самымъ справедливымъ политическимъ разграниченіемъ между сербами и болгарами было бы следующее: нынешняя восточная граница сербского княжества отъ устья реки Тимока до местечка Сувовца, далее река Болгарская Морава, приблизительно, до северной границы Вранского Округа, за темъ линія проведенная съ этого места до Кара-дага и наконецъ Карадагъ и верхняя часть Ширь-дага.

За неименіемъ подъ руками здесь, въ Боготе, того материала, на основаніи котораго я пришелъ къ указанному заключенію относительно политической границы между Сербією и Болгарією я въ настоящее время (могу) привести въ пользу (ея) /въ/ лишь самая общія соображенія.

Возможныя со стороны заинтересованныхъ сторонъ возраженія противъ предлагаемой границы могутъ касаться лишь Призренскаго, Приштинскаго, Скопійскаго и Нишскаго санджаковъ, изъ коихъ первые два граница эта отдасть

л. 119 грѣб

сербамъ, третій болгарамъ, четвертый оне делить почти поровну между ними.

Возраженія болгаръ противъ уступки Сербамъ Призренской и Прищинскій облас-

49 В публикацията на документа в квадратни скоби [] са дадени мои добавки, разчитания или пояснения. Добавките на самия Марин Дринов са дадени в обикновени/кръгли скоби (), а задрасканият от него текст е указан с прави скоби //. Около две трети от текста на беловата е писан с почерк, различен от този на Марин Дринов, вероятно на секретар или друго техническо лице от екипа около княз Черкаска.

тей заключаються въ следующемъ: съ 9-го века и до половины 13го, то есть, до завоеванія сербскими Неманичами этих областей, последнія считались болгарскими областями, жили одинокового исторического жизнию съ остальными частями болгарской земли. Болгаризмъ въ нихъ былъ такъ силенъ что его не могли изгладить ни полуторовековая тесная зависимость ихъ отъ сербскихъ королей, *перенесшихъ* около конца 13го века свою столицу въ Призренъ, ни пятивековое подчиненіе ихъ Сербскому Печскому Патріархату, пережившему Косовскую битву и /тія/ существовавшему до половини прошлаго века. И теперь еще Прищинскіе и Призренскіе славяне на зываютъ себя Болгарами, и въ языке ихъ слышатся характеристическіе признаки болгарскаго наречія. – оставляя въ стороне исторію, по которой если устроить будущіе/е/(х) политическія отношенія болгаръ и сербовъ легко можно очутиться въ такомъ лабиринте,

л. 120

изъ котораго никакая нить не (по)можетъ выбратся, я остановлюсь только на этнографической части болгарскихъ возраженій. Съ этой стороне они до некоторой степени справедливы, (но и то) лишь по отношенію (къ) юговосточнымъ округамъ Призренскаго и Прищинскаго санджаковъ. Языкъ этихъ округовъ действительно представляетъ интересную для филолога лингвистическую сербскоболгарскую амальгаму, и жители, говорящіе этимъ смешаннымъ наречіемъ именуютъ себя болгарами. [следват три задраскани и нечетливи думи]

Но національное сознание сихъ болгаръ не слишкомъ глубоко: По свидетельству путешественниковъ этнографовъ, они индифере(н)тно относятся къ своей народности и называютъ себя, то болгарами, то сербами, то просто христіанами. Впрочемче [така в текста],

благодаря усилиямъ сербскихъ патриотовъ, открывшихъ въ последнее время тутъ несколько народныхъ сербскихъ школь, а въ Призрене и сербскую духовную семинарію, національный индиферентизмъ здешнаго Славянскаго населенія начинаетъ замѣняться сербскими тенденціями, которымъ можно предсказать хорошую будущность. Стоитъ только припомнуть, что по самому географическому своему положенію край этотъ более доступенъ вліянію Сербій, къ которой текутъ все его реки, и что отъ Болгаріи его

л. 120 грѣб

отделяютъ весьма большія естественныя преграды, каковы Шаръ и Кара-дагъ. Наконецъ неслѣдуетъ упускать изъ виду, что Призренскую и Прищинскую области по составу нынѣшняго ихъ /на/ населенія можно считать скорее Албанскими областями, чѣмъ Славянскими. Въ 18-мъ в. большая половина ихъ древняго Славянскаго населенія выселилась вместе съ Печскимъ патриархомъ Арсеніемъ Черноевичемъ въ Австрію, откуда значительная часть ея перешла въ Россію. Оставшіяся пустыми вслѣдствіе этого выселенія места постепенно были заселены Албанцами, которыхъ тутъ теперь вдвое больше славянъ. По показаніямъ Обручева (стр. 195), (въ настоящее время) тутъ при 92,450 болгаръ и сербовъ, обитаетъ 104928 мусульманъ, состоящихъ преимущественно изъ албанцевъ. – Болгаре, которымъ предстоитъ довольно много *возни* съ албанскимъ племенемъ на югозападной окраинѣ ихъ земли, трудно бы управились съ /е/этимъ краемъ, до такой степени обалбанившимся. Сербамъ задача эта былабы скорее по силамъ, темъ более что они легко могли бы направить сюда (своихъ) колонистовъ изъ негостопріимныхъ частей Черногоріи, Герц/о/еговины и Босны, колонизаторская способность которой вошла въ поговорку.

Совс/е/емъ въ иныхъ условіяхъ находится Ско

пійскій

л. 121

санджакъ, лежащій къ югу отъ Призренскаго и Прищинскаго и отделенный отъ них Шаромъ и Карадагамъ. Въ немъ находятся источники и верхніе притоки Вардара, самой главной изъ рекъ Македоніи, которой принадлежит и Скопійскій санджакъ. /п/Притязанія сербовъ на этотъ санджакъ неиме/е/ютъ никакого сколько нибудь законнаго основанія и вытекаютъ единственно изъ такъ называемой великой сербской идеи, более ярые поборники которой изъявля/я/ютъ притязанія и на всю Македонію. (Подъ вліяніемъ) Этой идеи [така в текста] сербы несколько летъ тому назадъ открыва въ разныхъ частяхъ Македоніи несколько сербскихъ училищъ (въ Кричеве, Галешнике Дебре и пр.), изъ коихъ некоторыя находятся въ Скопійской области (въ Тетове). Очень можетъ быть что /Сербская пропаганда уже/ (сербы и успели уже обратить) /успела пріобрести и между населениемъ/ (некоторыхъ изъ жителей Скопійской области) /Скопійской области прозелитовъ, вторящихъ/ (на свою сторону) /своимъ учителямъ, что населеніе этой/ /области сербское/, но таковыхъ должно быть весьма немного, пока же признаетъ себя и теперь болгарского /ни/какого считала себя всегда. Нелишнимъ считаю припомнить здесь, что Скопійска/й/я область выставила одного изъ первыхъ деятелей повозрожденію [така в текста] болгаръ. Еще въ начале ныншняго столетія, следовательно за долго до появленія

л. 121 грѣб

великой Сербской идеи, уроженецъ Тетова, Кирилль Пейчи/л/нович „игумень Крале Марковаго монастыря, кое въ Скопії“, составилъ и издалъ въ Петте [така в текста, явно Пешта], въ 1816 г. одну изъ первопечатанныхъ болгарскихъ книгъ. „Огледало“, написанн/ом/ое, какъ значитъ на заглавномъ листе по [разчетено по смисъл] „препростейшимъ и некнижнымъ языкомъ болгарскимъ.“. /т/Такимъ языкомъ Пейчиновичъ называетъ языкъ скопійскихъ славянъ, которыхъ главнымъ образомъ онъ хотель просвѣщать своею книгою,

считающется однимъ изъ лучшихъ памятниковъ для изученія Болгарскаго наречія верхней Македонии.

Нишскій санджакъ состоитъ изъ пяти округовъ: Нишскаго, Прокопскаго, Курумлійскаго, Лесковецкаго и Вранскаго. Собственно Нишскій округъ лежитъ къ востоку отъ р. болгарской Моравы. Онъ населенъ преимущественно славянами, которыхъ церковн/а/ая статистика насчитываетъ 12,569 венцовъ, или (помножи/т/въ это число на 5) /5/ 62,834 душъ обоого пола. Нишское славянское населеніе говоритъ *наречіемъ* более близ/с/кимъ къ сербскому, чемъ къ болгарскому языку и, за весьма не многими исключеніями, признаетъ себя сербскимъ. Сербамъ признають себя и славянскіе обитатели округовъ Прокоп/и/?/ья и Куршумл/и/я, лежащихъ къ западу

л. 122

отъ Муравы. Въ этихъ двухъ округахъ славянскій элементъ гораздо *малочисленнее* албанскаго. Въ соседнемъ съ ними Лесковскомъ округе славянск/ій/ое населені/я/е опять является преобладающимъ. Въ Лесковце и 195 ти селахъ его церковная статистика насчитываетъ 13,042 венца, /т.е. почти/ /столькоми сколько/ или 65960 душъ обоого [пола. его округами] (пола, т.е., почти столько же сколько и) Лесковскіе (славяне) призна-

(въ Нишскомъ округе) ют себя /славяне/ болгарамъ, – /и/ подъ этимъ именемъ (они) встречаются (и) у всехъ путешественниковъ этнографовъ. Въ последнее время серб/ы/и пользуясь за брошенным/е/ъ положеніемъ этой болгарской окраины делаетъ попытки къ осербенію ея, для чего основали въ Лесковце сербскую школу. Но попытки эти врядъ ли успели принести какой нибудь плодъ, – по крайней мере⁵⁰ мне известно, что года три тому назадъ некоторые изъ Лесковскихъ /гра

50 Оттук до края на документа Марин Дринов е дописал собственоръчно текста на беловата.

жданъ/ (патріотовъ) обращали вниманіе болгарской экзархіи на (агитацію) /деятельность/ сербовъ среди ихъ и просили ея содействія для открытія въ Лесковце болгарской школы. Вранскій округъ лежитъ (почти) у верховья р. болгарской Моравы и прымыкаетъ уже къ Скопійскому санджаку, – въ церковномъ

л. 122 грѣб

отношеніи онъ причисляется къ Скопійской епархіи. По собраннымъ мною /ов/ три года тому назадъ, въ Константинополе, сведеніямъ, /относительно населенія/ въ Вранскомъ округе – около 350-ти населенныхъ местъ, изъ которыхъ только около ста принадлежатъ албанцамъ, все же остальные заняты болгарами. Следуетъ замечать при этомъ, что населенныя места Вранского округа, преимущественно въ горныхъ частяхъ его состоятъ большего изъ небольшихъ поселковъ, въ 5 – 10 дворовъ. Въ 1874 г., къ которому относятся мои сведенія о Вранскомъ округе, въ г. Вране находилась болгарская школа съ 200 учениками, между темъ какъ основанная (тамъ) сербами школа, насчитывала тогда же не более 30-ти учениковъ. Изъ сказаннаго о Нишскомъ санджаке явствуетъ, что его следуетъ разделить между сербами и болгарами. Но для проведенія при этомъ политической границы соответственно этнографической, т.е., такъ что бы граница эта отводила сербамъ /сербамъ/ сербскі/я/е, а болгарамъ болгарскіе округи

л. 123

этого⁵¹ санджака, представляются большія неудобства и даже непреодолимыя трудности, – одинъ взглядъ на карту достаточенъ для убе[ж]де [скъсана част, разчетено по смисъл] нія въ этомъ. Эти неудобства и трудности можетъ удовлетворительнымъ образомъ устранить единственно взаимныя уступки между Сербами и болгарами, которія должна

51 Думата е изписана по встрани от останалия текст.

состоять въ обменъ сербскаго Ниша на болгарскій Лесковецъ. При помощи этого обмена для политическаго разграниченія родственныхъ племенъ и съ этой стороны получится весьма удобная естественная граница, именно среднее теченіе болгарской Моравы отъ границы Сербскаго Княжества до /горъ/ вершиннъ, отделяющихъ Вранскаго округа отъ Лесковскаго.

с. Боготъ 1877
Декабря 20

М. Дриновъ

Примеч. Данныя, заключающіяся въ этой записке приведены авторомъ ея по памяти [така в текста], вследствие чего онъ не претендуетъ на совершенную точность ихъ. Онъ обязуется впрочемъ при первой возможности проверить ихъ и /представить/ въ исправленномъ виде представить въ особой дополнительной записке, въ которой онъ обещаетъ представить въ пользу защищаемаго имъ мненіе еще несколько соображеній и данныхъ.

**Border Policies: 1877 – 1878.
A Marin Drinov's Record**

Vania Racheva

This study discusses in details the views of both the Bulgarian historian and Kharkiv Professor in Slavic Studies Marin Drinov (1838 – 1906), and of Knyaz Vladimir Cherkassky (1824 – 1878) – head of the Russian Civil office during the Russo-Turkish War of 1877 – 1878 on the then pending delineation of the Bulgarian-Serbian interstate border. A comparison is made between strategic and political reasoning on the one hand, and ethnographic, linguistic, historical and cartographic evidence and motivations on the other.

In this context, the author analyses the decision-making factors related to the practical delineation of the political and state borders on the Balkans during the final phase of the 1875 – 1878 Eastern Crisis. A notion is introduced in order to define the mechanism of border delineation, namely *border policies*, examined here thoroughly. A comment is also offered on the propaganda effect of then starting their development academic disciplines (such as ethnic cartography, history, linguistics and ethnography), used skillfully and selectively to motivate the political engineering in the region, as well as to legitimize (not always popular) political decisions.

The fair copy of Marin Drinov's report about the Bulgarian-Serbian border, dated from December 1877 and given to Knyaz Vladimir Cherkassky, is published as an illustration to the text.